

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. Pragmatika tushunchasi va uning tarjimadagi o‘rni	
1.1. Tarjima va pragmatika tushunchasi, ularning o‘zaro bog‘liqligi	6
1.2. Tarjimada asliyatning pragmatik salohiyatini aks ettirish.....	16
1.3. Pragmatik xususiyatlarning tarjimadagi ahamiyati va roli.....	20
I bob bo‘yicha xulosa.....	26
II BOB. Tarjimada pragmatik masalalar	
2.1.Tarjimaning pragmatik adekvatligi yoxud asliyat va tarjima o‘rtasidagi pragmatik moslik.....	28
2.2. Tarjima pragmatikasida tarjima bilan bog‘liq bo‘lmagan omillar.....	36
2.3. Pragmatikaning ifodalanishida asliyatning janr xususiyatlari.....	39
II bob bo‘yicha xulosa.....	41
III BOB. Pragmatik xususiyatlarning tarjimada berilishi	
3.1. Asliyatdagi pragmatik xususiyatlar va ularning tarjimada qayta yaratilishi xususida.....	43
3.2. Asliyatdagi realiyalar va ularning pragmatik xususiyatlarini tarjimada berish masalalari.....	47
3.3.Jek Londonning «Hayotga muhabbat» hikoyasidagi pragmatik xususiyatlarning tarjimada ifodalanishi.....	51
I bob bo‘yicha xulosa.....	56
Xulosa	58
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati	62
Ilova	

KIRISH

«Bunday dolzarb muammolarni yechishda fan o'zining munosib va salmoqli ulushini qo'shmog'i lozim. Bugungi kunda bizning respublikamiz har qachongidan o'zgacha, sifat jihatidan yangi, qudratli bir olg'a intilishga muhtoj. Buning uchun eng avvalo fanda, texnika, texnologiyalarda va ishlab chiqarishni tashkil qilishda yangicha, zamonaviy yechimlar topish, ularga adekvat mos keladigan, odamlar ruhiyatida, fikrlashlarida, dunyoqarashlarida tubdan o'zgartirishlar shakllantirish zarur [1, 54].

Mavzuning dolzarbligi va ahamiyati. Tarjima lingvistika, madaniyatshunoslik, qiyosiy etimologiya, informatika, qiyosiy sotsiologiya va boshqa shu kabi turli xil fanlar bilan uzviy bog'liq fandir. Ayniqsa, uning tilshunoslik bilan aloqasi beqiyosdir. Haqiqatdan ham tarjimaning tilshunoslik bilan chambarchas bog'liqligi ba'zilarni tarjima borasidagi noto'g'ri bahs-munozaralarga, masalan, uni tilshunoslikning bir qismi deb talqin etishga olib kelgan. Bunday fikr tarafdorlari tarjimani amaliy yoki qiyosiy tilshunoslikning bir qismi deb hisoblashadi. Strukturalistlar ta'siri ostidagi bu qarash tarafdorlari tilshunoslari tomonidan keltiriladigan kontekstdan tashqari misollarga mos kelmaydigan muloqotning rolini rad etishga urinadilar.

Shunga ko'ra tarjimon ma'lumotni tarjimada hech qanday xatoliksiz to'g'ri yetkazib berish uchun umummadaniy pragmatik bilimlaridan foydalanishiga to'g'ri keladi. Nutq hodisasi va emotsiyal ta'sirni yaqindan o'rganish tabiiyki, tarjimaning bir nechta nazariyalarini keltirib chiqaradi, ayniqsa, ekvivalent ta'sir yoki harakat prinsipiga va boshqa tilda qanday bo'lsa shunday aytish kerakligini ta'kidlovchi «yolg'on talqin»ga asoslangan dinamik ekvivalentlik. Har ikkala nazariya ham nutq faoliyati va hodisasi madaniyatlararo farq qilishini tan olgan holda tarjimonlarni madaniyatlararo pragmatik muvaffaqiyatga erishishga undaydi.

Tarjimaning asliyatga shaklan va mazmunan monand tarzda yaratilishining birdan-bir sharti tarjimonning o'z tilida asliy monand lisoniy vositalar tanlab ishlata olishidir. Bu ma'suliyat uning zimmasiga avvalo asliyat ma'no vazifasini bekamu-

ko'st ado etish, so'ogra xotirasida shakllangan fikrni o'z tili madaniyati va me'yori asosida to'la-to'kis ifoda etish vazifasini yuklaydi.

Ishning maqsadi va vazifalari. Tarjima, o'zining ichki tabiatini va xususiyatiga ko'ra, shubhasiz, ko'plab sohalarning bir qismini ifoda etadi. Shunday sohalardan biri pragmatikadir. Tarjima va pragmatika o'rtasidagi aloqa anglashilmas darajada namoyon bo'lishi mumkin, ammo bu ikki sohani yaqindan o'rganish ularning ahamiyatli tomonlarini namoyon qiladi.

Ushbu malakaviy ishning asosiy maqsadi ikki soha ya'ni, tarjima va pragmatika sohalarini bir-biridan farqlagan holda ularning o'zaro aloqalarini o'rganish va tarjima pragmatikasining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Mazkur bitiruv malakaviy ishida tarjima va pragmatika o'rtasidagi mavjud bo'lган muhim munosabatlar o'rganiladi va ma'lum vaziyatlarda tarjimonning pragmatik bilimidan foydalanib asliyatni to'g'ri anglashi va uni tarjima qilishi muhokama qilinadi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Mazkur yo`nlish bo`yicha Charlz Sanders Pirs, Ch. Morris, Gumbolt, Yu.S.Stepanovlar, kabi yetuk mutaxassis lar ilmiy faoliyat olib borganlar.

Ishning predmeti va obyekti. Nutq jarayoni, insonning nutqiy faoliyati uning rang-barang, chunonchi ruhiy, fiziologik, ijtimoiy, ma'naviy, madaniy va h. ijtimoiy va tabiiy faoliyati bo'lganligi sababli, pragmatikada nutqiy faoliyat insoniy faoliyatning qolgan o'nlab qirralari bilan bog'liqlikda o'rganiladi. Shuning uchun sistem tilshunoslik til tizimini, til sistemasini o'rgansa, pragmatika muloqot, o'zaro-fikr almashuv, kommunikatsiya, aloqa-aratashuv, so'zlashuv tizimini o'rganadi. Nutq jarayoniga tizim sifatida yondashish pragmatikaning asosiy tadqiq manbai va usulidir.

Demak, pragmatika nutqiy muloqotni yaxlit bir tizim sifatida - bu jarayonning barcha lisoniy va nolisoniy omillari bilan uzviy bog'liqlikda, hamkorlikda o'rganuvchi fan hamda tarjima, etika, estetika, stilistika, tilshunoslik, psixolingvistika, madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan bog'liq ekan, ishning predmeti

va obyekti nutqiy jarayon, badiiy asarlar hamda turli tillardagi tarjima asarlari hisoblanadi.

Ishning ilmiy yangiligi. Biz bilamizki, tarjima pragmatikasi, pragmatik xususiyatlarning tarjimada berilishi kabi masalalarga bag'ishlangan ilmiy ishlar soni talaygina. Ammo asliyatdagi pragmatik xususiyatlarning tarjimada berilishi borasidagi o'zbek tilidagi ilmiy adabiyotlar sanoqlidir. Shuning uchun ham mazkur bitiruv malakaviy ishida ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda tarjima pragmatikasining o'ziga xos xususiyatlari o'zbek tiliga qilingan tarjima misolida bayon qilinadi. Xususan, Fattoh Abdullayev tomonidan tarjima qilingan "Hayotga muhabbat" hikoyasi misolida pragmatik xususiyatlarning tarjimada qayta yaratilishi tahlil qilinadi.

Ishning tarkibiy tuzilishi. Mazkur bitiruv malakaviy ishi Kirish, uch bob, xulosa va takliflar, foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat. Bitiruv malakaviy ishi 65 betdan iborat.

I BOB

Pragmatika tushunchasi va uning tarjimadagi o‘rni

1.1. Tarjima va pragmatika tushunchasi, ularning o‘zaro bog‘liqligi

Tarjima so‘zining lug‘aviy ma’nosini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, tarjima - forscha «tarzabon» so‘zidan arabiylashib o‘zgargan. «Tarzabon» - chiroyli so‘zlovchi, notiq, tili burro kishi degan ma’nolarni bildiradi. Arab tiliga «tarjumon» shaklida qabul qilingan bu so’zdan «tarjima» yoki «tarjuma» so‘zi hosil bo‘lgan. O‘zbek adiblari bunday tushunchani «o‘tkazish», «qaytarish», «o‘girish», «ag‘darish» singari atamalar bilan ifoda etganlar. Ko‘p yillar davomida «tarjima»sharh, bayon qilish, tushuntirish ma’nolarida ham qo‘llanib kelingan. Keyinchalik esa bu so‘z badiiy ijodning bir turini ifodalash ma’nosini kasb etdi va ilmiy-filologik terminga aylandi. Umuman, tarjima deganda bir tilda yozilgan matn yoki aytilgan nutqning boshqa tilda qayta yaratilishi tushuniladi [9, 34].

Tarjima bu qayta yaratish san’ati, yuksak badiiy ijoddir, ijod bo‘lganda ham tarjima muallifidan izlanish, mehnat, sabr-toqat talab qiladigan, turli xil materiallar ustida mashaqqatli ish olib borishni talab qiladigan ijoddir.

Tarjima tushunchasining ma’nosи juda keng, chunki «Tarjima nima?» degan savolga turli soha vakillari turlicha javob berishadi. Bir kishi tarjimani bir tilda yozilgan kitobni ikkinchi tillga o‘girish desa, boshqa bir kishi uni bir tilda bayon qilingan fikrni o‘zga tilda so‘zlovchi kishilarga tushuntirib berishdan iborat deb biladi. Uchinchi bir kishi fikricha esa, kinofilmlar ham tarjima qilinadi, demak tarjima bu bir tilda rol ijro etayotgan aktyorning nutqini ikkinchi uchinchi va hokazo tillarga o‘girish demakdir.

Tarjimaga lingvistik tarjimashunoslik nuqtai nazaridan yondashib, quyidagicha ta’rif berish mumkin:

Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo‘lmish tarjima - bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan holda, o‘zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, asliyat man- sub bo‘lgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda tarjima tili qonuniyatları

asosida vujudga keltirilgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. Shu yo‘l bilan asliyat va tarjima tillari matnlarning mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi.

Mazkur ta’rif tillararo amalga oshiriladigan jarayonga aloqador bo‘lib, insoniyat faoliyatining ko‘proq qismi mazkur amaliyat bilan bog‘liqdir. Shu tufayli «tarjima» deganda aksariyat kishilar ko‘z oldida, bиринчи navbatda bir tildagi matnni ikkinchi tilga o‘girish faoliyati namoyon bo‘ladi.

Tarjima to‘g‘risida bildirilgan yuqoridagi mulohazalarning barchasida jon bor. Chunki ularning har biri tarjimani bir tomonidan ta’riflab, bu haqdagi umumiy tushunchani to‘ldirishga xizmat qiladi. Demak, tarjima - ko‘p sohali, sertarmoq, murakkab faoliyat. Tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biri bo‘lib, u tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini barcha tafsilotlari bilan ochiq-oydin tasavvur etamiz.

Tarjima xalqlar o‘rtasidagi do‘stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o‘rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy alosalarning kengayishiga xizmat qiluvchi qudratli quroldir [10, 29].

Tarjima turli xalqlar adabiyotlarining o‘zaro aloqasi va bir-biriga ta’siri jarayonini tezlashtiradi. Tarjimaviy asarlar tufayli kitobxonlar jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo‘ladilar, ularning estetik tuyg‘ulari oshadi, didlari o‘sadi, ularda go‘zal narsalar haqida tushunchalar hosil bo‘ladi.

Tarjima tillarning kamoloti uchun zaruriy vosita sifatida, ularning rivojlanish sur’atini jadallashtiradi, lug‘at boyligini oshiradi va takomillashtiradi. Tarjima inson ma’naviy hayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini kengaytiradi, uni serjilo qiladi.

Tarjima tufayli kitobxon tafakkuri charxlanib, yangi g‘oyalar, tushunchalar bilan boyiydi. Tarjima jamiyatda yangicha munosabatlар, qarashlar qaror topishiga xizmat qiladi. Tarjima tufayli yangicha syujet, janr shakllanadi. Tarjima Vatan adabiyotiga yangi obrazlar, badiiy-tasviriy vositalar hadya etadi.

Ammo shuni ham nazarda tutish lozimki, mazkur jarayon natijasi ham tarjima yordamida ifoda etiladi. Bunda asliyatning o‘girmasi bo‘lmish ikkilamchi matn

nazarda tutiladi. Tarjimaning bosh xossasi uning so‘z san’ati ekanligidadir. So‘zning fikrni ifodalash xususiyati, ta’sir quvvatiga ega ekanligi tarjimani san’at darajasida tadbiq etish imkonini beradi. Tarjimada ikki xalq va ikki til, ikki ma’naviy hayot, ikki milliy madaniyat, ikki davr va ikki adib o‘rtasidagi bir-biriga chambarchas bo‘g‘liq munosabatlarning ham o‘ziga xos ko‘rinishini e’tiborga olish zarur.

Tarjima qilinayotgan tekst yoki nutqning qandayligidan qatiy nazar, bir tildan boshqasiga o‘girilayotgan har qanday ish ya’ni, har qanday tarjima uchun umumiy bo‘lgan ikki holat bor:

1. Tarjimonning maqsadi – asl nusxa tilini bilmagan kitobxon yoki tinglovchini o‘sha asar teksti yoki nutq mazmuni bilan iloji boricha aniq, to‘la-to‘kis tanishtirish;
2. Tarjima qilish – muayyan til vositalari yordamida ifoda etilgan narsani boshqa til vositalari orqali asli bilan to‘la mos ifodalash demakdir.

Tarjima amaliyoti paydo bo‘libdiki, asliyatni ona tiliga qanday o‘girish lozim degan masala tarjimonlar oldida ko‘ndalang turgan muammo sanaladi, tarjima borasida so‘z yuritilganda, shubhasiz, ko‘z o‘ngimizda uning bir necha xillari namoyon bo‘ladi. Jumladan: a) bir tildan ikkinchisiga – qardosh yoki qardosh bo‘lmagan tilga tarjima qilish;

- b) adabiy tildan - uning biror shevasiga va biror shevadan – adabiy tilga yoki bir tilning shevasidan boshqa adabiy tilga tarjima qilish;
- c) qadimi davr tilidan o‘sha tilning hozirgi zamonaviy holatiga tarjima qilish;

Hozirda tarjimaning yuqoridagi turlariga yana so‘zma-so‘z tarjima, ijodiy tarjima, erkin tarjima, mualliflashtirilgan tarjima va shu kabi bir qator tarjimalar ham qo‘silgan. Buning asosiy sababi tarjima jarayoniga turlicha yondashishdir. Ammo tarjimaning qaysi turi bo‘lmisin, har qanday tarjimaning maqsad va vazifalari bo‘ladi [7, 47].

Tarjimaning maqsadi - xorijiy til lisoniy vositalari yordamida yaratilgan matnni ona tili materiallari asosida qayta yaratishdan iboratdir. Buning uchun tarjimon, birinchi navbatda, asl nusxani to‘la-to‘kis idrok etishi, so‘ngra uni o‘z tilida bekami-ko‘st qayta ifodalashi darkor. Muallif yaratgan badiiy-estetik voqelikni to‘laligicha

idrok etish uchun tarjimon keng mushohada qila olish xususiyatiga ega bo‘lishiva badiiy asar tarkibidagi lisoniy vositalarning mazmuniy va uslubiy-estetik jihatlarini to‘g‘ri anglashi, shu bilan birga muallif nazarda tutgan bosh g‘oyani, uning niyat va maqsadlarini, ochiq-oydin tasavvur etishi zarur. Natijada tarjimon tomonidan qilingan tarjima xuddi asliyat o‘z kitobxoniga qanday badiiy-estetik zavq baxsh etsa, uning tarjimasi ham asarni asliyatda mutolaa qila olmaydigan kitobxonga xuddi shunday taassurot in’om etsin.

Kitobxon tarjimada shavq-zavq uyg‘ota olmaydigan asarni muallif tomonidan past saviyada bitilgan deb baholaydi, ya’ni noto‘g‘ri tarjima kitobxonni chalg‘itadi.

Tarjimaning vazifasi - asliyat va tarjima tillari leksik, grammatick va stilistik hodisalari o‘rtasidagi uyg‘un hamda tafovutli jihatlarni puxta o‘zlashtirib olgan holda, asliyatning shakl va mazmun birligini ona tili vositalari yordamida qayta yaratishdan iboratdir. Bu tamoyilga rioya qilmaslik tarjimada aniqlikning, ifoda me’yorining buzilishiga, olib keladi.

Asl nusxa muallifidan voqelikni to‘g‘ri aks ettirish talab etilsa, tarjimondan asl nusxani bekam-u ko‘st talqin etish talab qilinadi.

Tarjima qilish jarayonida ikki holat ro‘y beradi, ya’ni birinchidan, tarjima qilish uchun o‘girilayotgan narsani tushunish, anglash va talqin qilish kerak. Bu hodisa ona tilida ro‘y beradi. Ikkinchidan, asar o‘girilayotgan tilda muvofiq ifoda vositalari, ya’ni so‘z, so‘z birikmasi, grammatick formalarni topish lozim [7, 75].

Tarjimaviy muvofiqlik yaratish uchun turli juft tillar vositalarini qiyosiy o‘rganish, badiiy matnning estetik o‘ziga xosligini, uning moddiy-mantiqiy, hissiy ta’sirchan va obrazli tizimini tashkil etuvchi unsurlari tarkibidagi uslubiy va pragmatik xususiyatlarni aniqlash hamda stilistik asosga tayanishni taqazo etadi. Til birliklarining uslubiy bo‘yoq kasb etish xususiyati turli juft tillar birliklarining mazmuniy-uslubiy va pragmatik jihatlardan o‘zaro mos kelish-kelmasliklari to‘grisida qaror qabul qilish imkonini beradi. Tarjimaning bunday tahlili mazkur sohadagi tasavvur va qarashlarni boyitadi. Ular nafaqat lisoniy, balki til ma’lumotlari tarkibidan tashqarida bo‘lgan ruhshunoslik, jamiyatshunoslik, etnografik, milliy-

tarixiy va boshqa qator jihatlarni o‘z ichiga oladigan pragmatik, g‘ayriisoniy omillarni, shuningdek muloqotchilarning yuqori darajadagi bilimlarini nazarda tutadi.

Bunday tadqiqot usuli asardagi til birliklarining vazifaviy-pragmatik ahamiyatini va ularning muayyan matniy holatlarda adekvat o‘girilish imkoniyatlarini imkon qadar tadqiq qilish zaruratini tug‘diradi.

Tillararo muloqotning alohida turi bo‘lmish tarjima turli tillar matnlarining mazmunan teng qiymatlilagini taqazo etadi. Asliyat va tarjima matnlari mazmunining o‘zaro mos kelishi zarurligi ekvivalentlikni tarjimaning asosiy sharti ekanligini ko‘rsatadi. Tarjima amaliyoti sirlarini mukammal egallagan va uning nazaryasi bilan puxta qurollangan tarjimongina asliyatga ekvivalent tarjimalar yarata oladi.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, pragmatikani faoliyatning samarasiga ko‘ra baholash bozor iqtisodiyotining asosiy qonuni va me’yordir. XX asrning 50-yillaridan keyin tilshunoslikka pragmatik yondashish keng tus oldi. Pragmatika - pragmatik lingvistika, pragmalingvistika, pragmfonologiya, pragmafonetika, pragmagrammatika, pragmasintaksis kabi yangi tushuncha va atamalar, bu tushuncha-atamalar ostida esa til hodisalariga yangicha yondashish, ularni yangicha talqin qilish bilan bog‘lik bo‘lgan yangi tushunchalar va tahlil usullari keng ommalashdi.

Pragmatika tarjimada muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning lug‘aviy ma’nosi yunoncha «pragma» so‘zidan tarjima qilinganda ish, harakat ma’nolarini bildiradi. «Pragmatika» termini 30 yillarning oxirida Ch. U. Morris tomonidan semiotikaning bir bo‘limi sifatida kiritilgan. Ch. Morris semiotikani uchga bo‘lgan [32, 46].

1. Semantika- belgilarning obyektga bo‘lgan munosabatini o‘rganadi;
  2. Sintaksis- belgilararo munosabat;
  3. Pragmatika – so‘zlovchi til belgilariga munosabatini tadqiq qiluvchi bo‘lim.
- Dastlabki izohlarda ushbu uch soha yonma-yon joy olgan bo‘lsa-da, Morris keyinchalik «pragmatika» tushunchasini qolgan ikki soha – sintaksis va semantikaga nisbatan ancha keng ekanligini qayd etadi. Ba’zi manbalarda esa pragmatika falsafiy

tushuncha sifatida fanga kirib kelganligi aytib o‘tiladi. Jumladan, «Pragmatika aslida falsafiy tushuncha bo‘lib, u Sokratdan oldingi davrlarda ham qo‘llanishda bo‘lgan va keyinchalik uni J. Lokk, E.Kant kabi faylasuflar Aristoteldan o‘zlashtirganlar. Shu tariqa falsafada pragmatizm oqimi yuzaga kelgan.Bu oqimning asosiy taraqqiyot davri XIX-XX asrlardir. Ayniqsa, XX asrning 20-30 yillarida pragmatizm g‘oyalarining keng targ‘ibi aniq sezila boshladi. Amerika va Yevropada bu targ‘ibotning keng yoyilishida R. Stalnaker kabilarning xizmatlarini alohida qayd etmoq kerak [32].

R. Stalnaker g‘oyalari bilan kuchaytirilgan pragmatikaning tilshunoslik tadqiqoti doirasi sifatida ajralib chiqishi va shakllanishi 60-yillarning oxiri va 70-yillarning boshlarida J.Ostin, J.R.Syorl, P.F.Stroson va boshqalarning nutq hodisalari mantiqiy-falsafiy teoriyasini ta’siri ostida boshlangan [8, 46].

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Amerikada hukmon bo‘lgan falsafiy pragmatizm yo‘nalishining asoschilaridan biri M. Lederer (1839-1914) edi. Ushbu falsafiy tizimning asosiy g‘oyasi semiotik belgining (shu jumladan, lisoniy belgining ham) ma’no-mazmunini ushbu belgi vositasida bajarilayotgan harakatning samarasi, natijalari, muvaffaqiyati bilan bog‘liq holda o‘rganishdir. Bu tamoyil muallifi M. Lederer birinchilardan bo‘lib, belgi nazariyasi doirasida kommunikativ faoliyat subyekti omilini inobatga olish lozimligini uqtiradi [6, 45].

M. Ledererning talqinicha, belgining munosabat maydoni uch yo‘nalishdan iborat:

- 1) belgi, aniqrog‘i - reprezentamen, biror narsaning o‘rnini almashtiruvchi moddiy ko‘rinishga ega bo‘lgan vosita;
- 2) idrok etuvchining onidan o‘rin olgan va belgining tavsifini beruvchi vosita - interpretanta;
- 3) belgida aks topayotgan obyekt.

M. Lederer va semiotikani yoqlovchilar belgilarning kommunikativ aloqasini ta’kidlaydi. Charls Morris esa semiotikani yana sintaktika semantika va pragmatikaga ajratadi. Bunda pragmatika belgilar va uni talqin qiluvchi o‘rtasidagi

munosabatni anglatadi. Shubhasiz, Laypsix nazariyotchilari buning ta'sirida tarjimaning o'zgarmas va o'zgaruvchan komponentlari, asos tarjimaning bilish (obyektiv, jismoniy va aniq) aspekti, haqida so'z yuritishadi [6, 48, 8, 67].

Pragmatika til belgilarining nutqdagi harakatini o'rganuvchi tilshunoslikning tadqiqot doirasidir. Lingvistik pragmatika aniq shaklga ega emas. Uning tarkibiga so'zlovchi va tinglovchiga, ularning nutq jarayonidagi o'zaro munosabatiga bog'liq masalalar majmui kiradi.

Pragmatikaning tilshunoslikka munosabati haqida fanda xilma-xil qarashlar mavjud. Ayrim tilshunoslari, chunonchi, E. Kvofi «Pragmatika tilshunoslikka aloqador emas» deb yozadi [4, 18.]. Lekin pragmatikani tilshunoslikdan batamom uzadigan olimlar sanoqli. Ularning ko'pchiligi pragmatikaga tilshunoslikning bir oqimi, yo'naliш maktabi - serqirra til va nutq jarayonlarining alohida bir qirrasini o'rganishga va tavsif etishga ixtisoslashgan deb biladi. Pragmatikani tilshunoslikning bir sohasi deb talqin qiluvchi olimlar ham «pragmatika nima? Uning tadqiq manbai nimadan iborat? U serqirra nutq faoliyatining qaysi jihatlarini o'rganadi?» degan savollarga turlicha javob beradilar.

Ayrim tilshunoslari pragmatikani lisoniy vositalarining qo'llanilishida, matndagi munosabatlarga bog'liq ravishda o'rganuvchi fan deb hisoblasalar, boshqalar uni ko'zlagan maqsadni qo'lga kiritish uchun lisoniy vositalardan foydalanish usullari deb tushunadilar. Bundan tashqari, pragmatikaning semantik informatsion talqini ham mavjud bo'lib, unda pragmatikaning tadqiq manbai aloqa - aralashuv jarayonining amaliy natijasi, maqsadi va uning amaliy samarasidadir deb baholaydilar. Qanday bo'lmasin, pragmatika yuqorida sanab o'tilgan har uch talqinga ko'ra, u nutq jarayoni bilan uzviy bog'liq holda ko'rildi va tilshunoslik faniga bevosita aloqador hisoblanadi. Pragmatika tilshunoslikning bir tarmog'i, aniqroq qilib aytganda, nutq birliklarining nutq jarayonida boshqa nolisoniy vositalar bilan bиргаликда qo'llanishini, uning samaradorligini o'rganuvchi fan tarmog'i, oqimidir. [4, 47]

Tilshunoslik, adabiyotshunoslik, sotsiologiya, psixologiya, etika-estetika va boshqa fanlar nutq tizimning alohida-alohida olingan tarkibiy qismlari bo‘lgan elementlarni shu tizimidan ajratib, ushbu ajratib olgan elementinio‘xhashlik (bir xil mavqe`da qo‘llay olish) tamoyili asosida tahlil qiladi. Pragmatika shunday turli tizimlarga mansub bo‘lgan insoniy faoliyatning bir ko‘rinishi bo‘lgan diskursda mana shu elementlarning bir butunligi, bir mikrosistema sifatida voqelanishini o‘rganadi.

Semantika og‘zaki nutqning ijtimoiy lingvistik va boshqa nolingvistik komponentlarini yetarli darajada tushuntira olmasligi pragmatikaning vujudga kelishiga sabab bo‘ldi. Shunga ko‘ra pragmatika qaysidir ma’noda sotsiolingvistika va semantika bilan ish olib boruvchi tadqiqotning yangi sohasidir.

Tekstning avtomatik tahlilida ma’lum vaziyat haqida bilimlarni shakllantiruvchi va tekst mazmunini to‘g‘ri talqin qilish imkonini beruvchi ensiklopedik ma’lumot, shuningdek, pragmatik ma’lumotlar senariy yoki «ramkalar» shaklida tashkillashtiriladi. Pragmatik bilim interaktiv tizimlarda ham qo‘llaniladi. Pragmatika kategoriyalari hatto falsafiy mantiq tarkibiga ham kiritilgan.

Muloqot jarayonida so‘zlovchilar tomonidan tilning qo‘llanilishi va so‘zlovchilarning pragmatik bilimlarini birlashtiruvchi sifatida pragmatika ritorika, stilistika, nutq nazariyasi va tipologiyasi, nutq faoliyati, sotsiolingvistika, psixolingvistika va shu kabi doiralarda uzoq o‘rganilish tarixiga ega bo‘lgan ko‘plab muammolarni qamrab oldi.

Pragmatika nutq va axloqiy, insoniy xatti-harakat, ruhiy faoliyat bilan bog‘lik bo‘lgan ko‘plab fanlarning kesishish nuqtasida turadi.

Pragmatika struktur tilshunoslik, stilistika, nutq madaniyati, poetika va lingvopoetika, psixolingvistika, etika va estetika kabi fanlar bilan, umuman insonning ongli va ongsiz madaniy va tabiiy xatti-harakati bilan bog‘lik bo‘lgan, kulturologiya umumiyl nomi bilan birlashadigan fanlarning barchasi bilan yaqin aloqada bo‘ladi. Ammo ularning birortasi pragmatikaning o‘rnini to‘la-to‘kis bosa olmaydi. Pragmatikaning «qayta tug‘ilish davri» deb e’tirof etilgan 1970-yildan

boshlab, xorijiy tilshunoslikda haqiqiy pragmatik ko‘tarilish yuzaga keldi. Bu mavzuga oid qator anjumanlar, yig‘inlar o‘tkazildi.

Bu darajada jadal taraqqiy etayotgan fan sohasining to‘lig‘icha shakllanishi, o‘zligini ajratib olishi uchun uning asosiy tamoyillari, tushunchalari, predmetini belgilab olish zarurati yuzaga keldi. Ammo hali hanuz, chuqrizmizlarga qaramay bu muammo muammoligicha qolmoqda.

Keyingi yillarda deyarli barcha tilshunoslar «pragmatika» atamasini qo‘llamoqda. Buning oqibatida esa, o‘ziga xos pragmatik «fetishizm» holati paydo bo‘lib, bajarilgan tadqiqotlarda atamaning qo‘llanishidan tashqari, uning mazmuniga oid biror bir ma’lumotni topish qiyinlashib bormoqda. Lozim bo‘lsa bo‘lmasa atama qo‘llanaversa, uning negizida turgan tushunchaning siyqalanishiga olib kelinishi turgan gap. Shuning uchun, lisoniy birliklar pragmatik xususiyatlari, ularning tahlili haqida gapirishdan oldin «Pragmatika nima bilan shug‘ullanadi?», «Uning tadqiqot obyekti va predmeti nimadan iborat?», «Pragmatikaning asosiy tushunchalari, tamoyillari qaysilar?» kabi savollarga javob izlash lozim.

Pragmatikaning predmetini aniqlashga ilk bor harakat qilgan tilshunoslardan biri B. Lawal edi. U o‘z asarida pragmatikani «belgilar va ushbu lisoniy belgilarni yaratuvchi, uzatuvchi va qabul qiluvchi shaxslar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganuvchi» fan sifatida ta’riflaydi [5, 57]. Ushbu ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, pragmatikaning predmetini aniqlashda B. Lawal ham boshqa semiotiklar, Ch.Morris kabi belgi va uni idrok etuvchi - interpretator munosabatidan uzoqlashmaydi. Hatto uning «pragmatika dastlabki o‘rinda lisoniy belgilarning psixologik va sotsiologik tomonlarini o‘rganuvchi nazariyadir» degan xulosasi ham pragmatika tushunchasini tor mazmunda tavsiflaydi [32, 72].

B. Lawal pragmatikaning predmetini aniqlash va unga ta’rif berishga harakat qilib shunday deydi: «Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axbarotni xuddi so‘zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo‘llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoni

vositalarning shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug‘ullanadi deyish demakdir». [5, 432]

Ammo M. Lederer ta’rifiga yuzlanadigan bo‘lsak u J. Layonz keltirgan ta’rifga nisbatan boshqacharoq ta’rifni keltiradi ya’ni uning ta’rificha: «Pragmatika tildan foydalanuvchilar gaplarining kontekstda o‘rinli qo‘llanilayotganligini o‘rganuvchi sohadir». [6, 47]

Menimcha esa, keltirilgan ta’riflardan M. Ledererning ta’rifi pragmatika mazmunini ko‘proq ochib beradi. Turli tillardagi lisoniy birliklar har doim ham bir-birini to‘la-to‘kis almashtira olmaydi, bir tilga xos bo‘lgan so‘z ikkinchi tilda mavjud bo‘lmasligi mumkin. Masalan quyidagi misolni ko‘rib chiqaylik:

«A house of Long Island» so‘zini o‘zbek tiliga tarjima qilganda uning asliyatdagi ma’nosini berish ya’ni pragmatik tarjimaga erishish uchun tarjimon ba’zi lisoniy vositalardan foydalanadi va uni «Long Aylenddagi uy» deb emas balki „**Long Aylend orolidagi uy**» deb tarjima qiladi. Ya’ni bu yerda asliyatda aks ettirilayotgan ma’no o‘zbek retseptoriga tushunarli bo‘lishi uchun «orol»so‘zi qo‘shilgan. Bunda J. Layonz ta’rifidagi lisoniy birlik aynan «orol» so‘zidir.

Kommunikativ tarjimaning asliyatdagi ma’lumotning ijtimoiy-madaniy konteksti, tarjima matnini o‘quvchiga moslashtirish va aniqlashtirishga tayyorligi Laypsix matabining pragmatik elementlar ta’rifiga mos keladi. Ammo Nyumark bu munosabatni inkor etadi va uning qisman to‘g‘ri ekanligini aytadi va Pirs va Morris ta’riflaganidek pragmatika asosan yetkazuvchi va qabul qiluvchilar bilan shug‘ullansa, kommunikativ tarjima esa e’tiborni faqat qabul qiluvchiga va odatda til konteksti va madaniy tafovutlarga qaratadi deb munozara yuritadi. Bunda asosiy hal qiluvchi narsa so‘zlovchi va suhbatdosh o‘rtasida istalgan aloqani o‘rnatishda fikr bilan mos ravishda qo‘llaniladigan kontekst va madaniy tafovutdir.

Pragmatika esa faqatgina madaniy tafovutni ta’riflabgina qolmay balki uni o‘rganadi ham. Shu narsani yodda tutish lozimki, pragmatika tarjima bilan almashtirib bo‘lmaydigan sohadir. Ammo ularni bir-biridan mutlaqo ajratib ham bo‘lmaydi.

1.2. Tarjimada asliyatning pragmatik salohiyatini aks ettirish

Pragmatik salohiyat – bu matndagi ma'lumotning retseptorga pragmatik ta'sir o'tkazishidir, ya'ni matnda aks ettirilayotgan ma'lumot retseptorning hissiyotlariga ta'sir ko'rsatishi, muayyan emotSIONAL reaksiya uygotishi va hokazo ta'sirlar.

Har qanday matnning pragmatik salohiyatini aks ettirishda tarjimon bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Masalan, o'zbek tilini biror xorijiy tilga tarjima qilishda tilimizdagi mehr-oqibat, mehr-muhabbat, mehr-shafqat degan, bir- birini chuqur ma'no-mazmun bilan boyitadigan va to'ldiradigan iboralarni olaylik. Qanchalik g'alati tuyulmasin, bu iboralarni boshqa tillarga aynan tarjima qilishning o'zi mushkul bir muammo.

Ayniqsa, badiiy adabiyotlar tarjimasida tarjimonlar sezilarli qiyinchilikka uchrashadi. Tarjima retseptor tomonidan to'g'ri tushunilishi uchun ulardan asliyat matn va tarjima matn o'rtasidagi pragmatik farqlarga tegishli o'zgartishlar kiritishni talab etadi.

Retseptorning matnga nisbatan pragmatik munosabati nafaqat matn pragmatikasi, balki Retseptorning kimligi, uning shaxsiy xususiyatlari, bilimlari, oldingi tajribasi, ruhiy holati va boshqa xususiyatlarga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Tarjimon tarjima jarayonining birinchi bosqichida asliyatning Retseptori rolida namoyon bo'ladi va matnda mavjud ma'lumotlarni imkonli boricha to'liqroq olishga harakat qiladi. Buning uchun esa u asliyat tili sohiblari ega bo'lgan fon bilimlarga ega bo'lishi ya'ni asliyat tilida so'zlovchi xalqning tarixi, madaniyati, adabiyoti, urf-odatlari, zamonaviy hayot tarzi, faqatgina o'sha millatga xos so'zlar ya'ni realiyalaridan xabardor bo'lishi shart.

Har qanday asliyat retseptori kabi tarjimonda ham berilayotgan ma'lumotga nisbatan shaxsiy munosabat shakllanadi. Lekin tarjimon bunday shaxsiy munosabatning tarjima aniqligiga putur yetkazmasligiga intilishi zarur. Shu ma'noda tarjimon pragmatik jihatdan neytral bo'lishi kerak. Tarjima matnini qabul qiluvchi yetarli fon bilimlarga ega emasligi asliyat matnda ko'zda tutilgan ma'lumotni ochib

berish zaruriyatini tug‘diradi va tarjima matniga kerakli to‘ldirish va aniqliklarni kiritishni talab etadi. Bu jarayon tarjimaning ikkinchi bosqichida amalga oshiriladi.

Pragmatik adekvatlikni ta’minlashda so‘zlovchilar tomonidan ishlatiladigan hududiy-dialektga, ijtmoiy-dialektga xos bo‘lgan va o‘zgargan nutq kabi sotsiolingvistik omillarning ishlatilishi ham muhim rol o‘ynaydi.

Asliyat matnidagi hududiy dialektlarga xos elementlar tarjimada berilmaydi. Boshqa tomondan esa dialektga xos shakllar matnda va asosan badiiy matnda muayyan alohida personajning lisoniy xosligini ko‘rsatish uchun ishlatilishi mumkin. Bunday hollarda tarjimon tarjima tili so‘z boyliklaridan foydalanib ma’noni yetkazib berishga harakat qiladi.

Tarjima asliyatdan retseptorga (kitobxonga) tushunarli bo‘lgan muayyan bir axborotni uzatish vositasidir. Retseptor matnni o‘qib qabul qilar ekan, o‘z navbatida u axbarotni qabul qiluvchidir. Axbarotni qabul qiluvchi matnni o‘qish jarayonida unda matnda ifodalangan axborotga nisbatan muayyan bir munosabat hosil bo‘ladi. Bu munosabat pragmatik munosabat deb yuritiladi. Bunday munosabatlar turlicha xarakterga ega bo‘lishi mumkin. Ular ko‘pincha intellektual xarakterga ega bo‘lib, u retseptor uchun qiziq tuyulmaydigan, unga taalluqli bo‘lmagan axborotlardan tashkil topgan bo‘lishi, va ayni paytda, qabul qilingan axborot unga juda kuchli emotSIONAL ta’sir qilib, uni muayyan bir niyatlarga yo‘naltirishi ham mumkin. Matnning axborot qabul qiluvchida uyg‘otgan bunday kommunikativ ta’siri, ya’ni pragmatik munosabati matnning pragmatik aspekti yoki salohiyati deb ataladi.

Matnning pragmatik salohiyatini muallif tomonidan maxsus tanlangan tilning ifoda vositalari: leksik va sintaktik, shuningdek stilistik birliklar tashkil qiladi. Asliyat matni o‘zining kommunikativ maqsadiga mos keluvchi axborotni yanada ifodaliroq, yanada ta’sirchanroq qiladigan til vositalaridan tanlaydi. Natijada bunday maqsadda yaratilgan matn muayyan pragmatik salohiyatga ega bo‘ladi va ular axborot qabul qiluvchiga (retseptorga) kommunikativ ta’sir qiladi. Matnning pragmatik salohiyati axborotning mazmuni va shakli bilan ifodalanib, ular avvaldan

tilda mayjud bo‘lgan ifoda vositalaridir va muallif ulardan faqat o‘rinli foydalanadi xolos.

Bir xil qo‘sish qurilishi kishilarga turlicha ta’sir qilganidek, retseptorning qabul qilayotgan axborotiga munosabati ham turlicha bo‘ladi. Axborot qabul qiluvchining axborotga nisbatan paydo bo‘ladigan pragmatik munosabatlari nafaqat matnga, balki qabul qiluvchi - retseptorning shaxsiga, fon bilimlariga, hayotiy tajribalariga, ruxiy holatiga va boshqa shu kabi xususiyatlariga ham bog‘liqdir. Demak, matnning pragmatik va kommunikativ ta’siri turli saviyadagi kishilarga turlicha ta’sir qilish orqali ham belgilanishi mumkin.

Shunday ekan asliyatga mos ravishdagi pragmatik munosabatlarni o‘rnatish ko‘p jihatdan tarjimondan tarjima jarayonida asliyatga mos til vositalarini tanlashiga bog‘liq. Tarjima jarayoniga va uning natijasi originalning pragmatik salohiyatini qayta yaratish zarurati, axborotni qabul qiluvchi shaxsga, o‘quvchiga, istalgan ta’sirni o‘tkazishga bo‘lgan say-harakat tarjimaning pragmatik aspekti yoki tarjima pragmatikasi deb ataladi. Tarjima jarayonining birinchi bosqichida tarjimonning o‘zi axborotni qabul qiluvchi sifatida matndagi axborotni iloji boricha ko‘proq tushunishga urinadi. Buning uchun u asliyat tilida mavjud bo‘lgan barcha fon bilimlardan xabardor bo‘lishi lozim. Shu sabab tarjimaning muvaffaqiyati tarjimonning asliyat matn mansub xalqning tarixi, madaniyati, adabiyoti, urf-odatlari va ananalaridan, turmush tarziga oid xos so‘zlarga oid bilimlarni chuqur va har tomonlama o‘rganishi talab qilinadi.

Asliyatdagi voqeа-hodisalarni axborot sifatida qabul qiluvchi har qanday kitobxon sifatida tarjimonda ham ularga nisbatat shaxsiy munosabatlar yuzaga keladi. Tillararo kommunikatsiyaning vositachisi sifatida tarjimon bu voqeа-hodisalarga nisbatan shakllangan munosabatlarini neytral saqlashi, bu munosabatlar asliyatda ifodalangan voqeа-hodisalarning haqqoniyligiga putur etkazmaslikka urinishi lozim. Shu nuqtai nazardan tarjimon pragmatik betaraf pozitsiyani egallashi lozim. Tarjima jarayonining ikkinchi bosqichida tarjimon asliyatda ifodalangan voqeа-hodisalarni o‘quvchiga ona tilidagi tushunarli til vositalari orqali qayta

yaratishga intiladi. Bu o‘rinda u o‘quvchining asliyatga nisbatan butunlay o‘zgacha tilga mansub ekanligini, asliyat tilida gaplashadigan xalqlarga nisbatan o‘zgacha bilimlarga, o‘zgacha hayotiy tajribalarga, o‘zgacha tarix va madaniyat vakili ekanligini hisobga olmog‘i lozim.

Tillararo, madaniyatlararo nomuvofiqliklar tarjima tilini aniq, tushunarli bo‘lishligini ta’minlay olmasa, tarjimon bunday to‘siqlarni oldini olish choralarini qidiradi, matnga tegishli o‘zgartirishlar kiritishga majbur bo‘ladi. Tarjimani o‘quvchi kitobxonda fon bilimlarning yetishmasligi tarjimonga axborotning ma’lum bir qismini eksplitsit ya’ni, ochib berish usulida bayon qilishga, matn mazmuniga qo‘sishchalar, izohlar kiritishga majbur qiladi. Bu ayniqla asliyatda semantik ma’noga ega bo‘lgan ism va familiyalar tarjimasida, geografik atamalar, turli tuman madaniy-maishiy realiyalar tarjimasida ko‘proq uchraydi. Masalan, Angliyadagi geografik o‘rnlarni ifodalovchi Oxfordshire, Middlesex, Cambridge, Amerikadagi Oklahoma, Virginia, yoki Kanadadagi Alberta, Manitoba va hokazo geografik nomlarni ifodalashda ularning oldiga graflik, shtat, provinsiya kabi so‘zlarini qo‘sib tarjima qilinmasa, bu geografik joy nomlarini ifodalovchi so‘zlar o‘zbek kitobxoniga tushunarli bo‘lmaydi. Tushuntiruvchi, izohlovchi elementlarni qo‘sish zarurati muassasalar, firmalar, matbuot organlari nomlarini tarjima qilishda ham talab qilinadi. Chunki ular ham faqatgina muayyan bir hududga tegishli bo‘lishi va boshqa xalq vakillari uchun tushunarsiz bo‘lishi mumkin. Masalan:

America backs British peace move, «The Times» reports.

Bu jumla tarjimasida qo‘shtirnoq ichidagi so‘z oldiga «gazeta» so‘zi qo‘silmasa, bu so‘z o‘zbek tarjimoniga tushunarsiz bo‘lib qoladi:

«Ze Tayms» gazetasining yozishicha Amerika Britaniya tinchlik harakatini qo‘llab-quvvatlamоqda.

Bunday izohlar asliyat tilida mavjud bo‘lgan, biroq o‘zbek kitobxoni uchun notanish bo‘lgan asliyat tili xalqiga, ularning turmush sharoitiga oid realiyalarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Masalan, quyidagi jumla tarkibidagi realiya tarjimasiga e'tibor bering **for desert you got Brown Betty, which nobody ate ...**

Shirinlik uchun dasturxonga Malla Betti- ya'ni olmali puding tortildi, biroq uni hech kim yemadi.

«Olmali puding» so‘zining qo‘shilishi o‘zbek kitobxonini shirinlik sifatida dasturxonga tortiladigan «Malla Betti» nima ekanligi haqida bosh qotirishdan xalos qiladi.

Ayrim hollarda zarur bo‘lgan qo‘shimcha izoh matn ichida yoki sahifa ostida ham berilishi mumkin:

... how the knave jowls it to the ground, as if it were Cain’s jawbone...

... bu ablah bo‘lsa, go‘yo Kainning chakka suyagini otayotganday uni yerga irg‘itdi ...

Bunday holatda jumla tarjimasiga sahifa ostida quyidagi izohni keltirish zarur buladi:

Kain - Xristianlarning muqaddas kitobi hisoblanmish Bibliyada Adam va Evaning to‘ng‘ich o‘g‘li va ukasi Avelning qotili.

Ayrim hollarda asliyat matnidagi pragmatik potensialning ayrim kitobxonga noma'lum elementlarini tushirib qoldirishga ham to‘g‘ri keladi:

There were Pius and medicine all over the place, and everything smelled like Vicks' Nose Drops.

Har tomonda allaqanday shisha idishchalar, dorilar turar, hammasidan tumov dorisining isi anqirdi.

Bu o‘rinda tarjimadan Vicks deb ataladigan, o‘zbek kitobxoni uchun hech narsani anglatmaydigan dori tomchisining nomi tushirib qoldirilgan. Bu asliyatdagi axborot mazmuniga biroz putur yetkazsada, o‘zbekcha matnda tushunilishi qiyin elementning tushurib qoldirilishi asosiy axborot mazmuniga putur yetkazmaydi.

1.3. Pragmatik xususiyatlarning tarjimadagi ahamiyati va roli

So‘zlovchi yoki ijodkor biror nutq yoki biror asar yaratar ekan, u o‘zining bu faoliyati bilan qabul qiluvchiga (tinglovchi, kitobxon) qandaydir axborotni

yetkazishni, kechmishlarini bayon etishni, atrofimizda kechayotgan yangiliklarni yetkazishni nazarda tutadi. Bu orqali so‘zlovchi yoki kitobxon retseptorga ma’lum ta’sir ham o‘tkazadi. Retseptorga nutq, biror matn yoki badiiy asar orqali ko‘rsatiladigan ta’sir pragmatik xususiyatlar orqali amalga oshiriladi.

Asliyatdagi pragmatika yordamida matndagi axbarot retseptoring oliv nerv sistemasiga yetkaziladi va bu yerda tegishli sezgilar orqali qabul qilinib ta’sirlanish yuzaga keladi.

Demak, har qanday axbarot, xoh u shunchaki birovning nutqi bo‘lsin, xoh biror matn yoki badiiy asar bo‘lsin, barchasi qandaydir darajada ta’sir kuchiga ega ekan. Shuning uchun ham kishi biror badiiy asarni o‘qiganda, biror yangilik eshitganda xursand yoki xafa bo‘ladi, kuladi yoki yig‘laydi, quvnoq yoki ma`yus tortib qoladi. Hatto kuyda ham pragmatika bor. Bularning barini keltirib o‘tishdan maqsad nima? Bundan asosiy maqsad pragmatika insonlarning ongiga, sezgilariga, kayfiyatiga ta’sirini ko‘rsatishdir.

Birgina pragmatikaning o‘ziga shuncha vazifa yuklangan ekan uni tarjimada ifoda etmaslik bu asliyatni qayta yaratish emas, balki uni yo‘qqa chiqarish demakdir.

Agar biz o‘qish uchun qiziqarli bir kitob olsak-da ammo uning mazmuniga tushunmasak, u kitob biz uchun qiziqlik darajasini yo‘qotadi va biz undan zerika boshlaymiz. Xuddi shunday, agar tarjimada pragmatika bo‘lmasa, biz uni tushuna olmaymiz va asliyat muallifining ijodiga noto‘g‘ri baho berib uning asarlariga qiziqmay qo‘yamiz. Demakki, pragmatikaning ahamiyati nafaqat tarjimada balki asliyatda ham juda muhimdir.

Til birliklarining uslubiy bo‘yoq kasb etish xususiyati turli tillarda uslubiy va pragmatik jihatlardan o‘zaro mos kelishi yoki mos kelmasligi mumkin. Tillarning bunday xususiyati leksik visitalarni tanlash to‘g‘risida qaror qabul qilish imkonini beradi. Tarjimaning bunday tahlili mazkur sohadagi tasavvur va qarashlarni boyitadi.

Badiiy adabiyotlarda pragmatikaning birinchi vazifasi kitobxonga estetik ta’sir ko‘rsatishdir. Agar asliyatdagи pragmatik ta’sir tarjimada mavjud bo‘lmasa, u

kitobxonda hech qanday reaksiya uyg‘ota olmasa demak, asliyatning pragmatik xususiyati qayta yaratilmagan va bunday tarjima hech qanday qiymatda ega emas.

Tarjimaning pragmatik maqsadi kitobxonga ko‘zda tutilgan kommunikativ ta’sir ko’rsatish bilan belgilanadi. Tarjimada qayta tiklanadigan kommunikativ effekt asliyatning asosiy vazifasining qayta tiklanishidir. Badiiy asarning kitobxonga ta’sir kuchi matnning syujeti, mazmuni, badiiy qimmati, o‘ziga ko’plab kitobxonlarni jalg qila olishi bilan belgilanadi. Bunday badiiy matn tarjimasining pragmatik vazifasi tarjima tili matnida ham asliyatdagidek, kitobxonga badiiy-estetik ta’sir ko’rsata oladigan matn yarata olishdir.

O‘z ona tillarida buyuk adib va yozuvchilarning asarlarini o‘qigan kitobxon asliyatdagi muallifning badiiy talantini his qila olishi va nima uchun bu kishilar o‘z vatanlarida buyuk adiblar sifatida tan olinishini tushunishlari lozim.

Agar tarjimon bunday vazifani uddasidan chiqa olsa, tarjimada asliyatning pragmatik ta’sirini to‘la qayta tiklangan deb hisoblanadi. Albatta asliyatning ingliz kitobxonlariga ko‘rsatgan kommunikativ ta’siri va shu asar tarjimasining o‘zbek kitobxonlariga qilgan ta’sirini qiyoslab ularga baho beruvchi me’yorlar yo‘q. Ammo asliyat va uning tarjimasi ingliz va o‘zbek kitobxonlarida uyg‘otgan kommunikativ ta’sirini taxminan belgilash mumkin. Masalan, tarjimani o‘qigan kitobxonning ta’sirlanish darjasи originalni o‘qigan kitobxonnikiga nisbatan kamroq yoki ko‘proq bo’lishi mumkin.

Ma’lumki, ilmiy texnik matnlarning asosiy vazifasi ta’sir o’tkazish emas, balki axborotni yetkazishdir. Bu o’rinda bunday matn tarjimasining ham bosh vazifasi xuddi shunday bo’ladi va tarjimada pragmatikaning roli asliyatdagi axbarotni to’g’ri va aniq yetkazish hisoblanadi. Ba’zan shunday holatlar ham kuzatiladiki, tarjimada zarur bo’lgan ilmiy-texnikaviy axborot undan mutaxasislar foydalanish uchun asliyatdagiga nisbatan yanada tushunarliroq, aniqroq shakllarda bayon qilingan bo’lishi mumkin. Bunday hollarda tarjima asosiy pragmatik maqsadni asliyatdan ko’ra yaxshiroq amalga oshirgan bo’ladi.

Bir so'z bilan aytganda, pragmatik xususiyatlarning tarjimadagi ahamiyati va roli juda muhimdir. Shu bois tarjimonlardan asliyatning pragmatik xususiyatlarini to'g'ri va haqqoniy yoritish talab etiladi.

Yuqoridagilarni umumiy qilib aytadigan bo'lsak, tarjimada pragmatikaning roli va ahamiyati quyidagilardan iborat:

Birinchidan, o'zga tilda yozilgan matn mazmunini tushuntirish;

Ikkinchidan, retseptorga ta'sir o'tkazish; bu ham o'z navbatida quyidagilarga bo'linishi mumkin:

- a) Ijobiy ta'sir
- b) Salbiy ta'sir
- c) Neytral

Uchinchidan, ma'lum axbarotni to'g'ri yetkazish;

To`rtinchidan, madaniy tafovutlarni ta'riflash va ularni o'rganish.

Tarjima qilinayotgan matnning axborot qabul qiluvchiga tushunarli tilda qayta yaratish zarurati tarjimonni asliyatdagi tushunilishi qiyin bo'lgan elementlarni asliyatda ko'zda tutilgan ma'noda yetkazish uchun qo'shimcha izohlar berishga majbur qiladi. Bunday elementlar asliyat tili kitobxonlari uchun bemalol tushunarli bo'lsada, tarjima tili kitobxonlari uchun hech qanday ma'no anglatmasligi mumkin. Shunday qilib asliyatdagi implitsit axborot tarjimada eksplitsit informatsiyaga aylanadi:

The Prime-Minister spoke a few words from a window in No. 10.

Bu jumlanli o'qigan har qanday ingliz kishisi Londonning Dauning strit ko'chasidagi 10 uyda bosh ministr qarorgohi joylashganini yaxshi biladi. Ammo o'zbek kitobxonlarining ko'pchiligi uchun bu narsa noma'lumligi turgan gap va shu sababli o'zbekcha tarjimada tarjimon bu jumladagi so'zlarni leksik transformatsiya orqali izohli o'girishga, ya'ni ayrim leksik birliklar o'rniga boshqa so'zlar ishlatishtga majbur:

Bosh vazir o'z qarorgohi balkonidan qisqa nutq so'zladi.

Ko‘p hollarda bunday transformatsiyalar generalizatsiya xarakterida bo‘ladi. Generalizatsiya - konkret ma’noli so‘zlarni tarjima tilida hammaga tushunarli bo‘lgan umumiy ma’noli so‘zlar bilan almashtirishdir. Masalan:

Also, he would find flour, -- not much, -- a piece of bacon, and some beans
(41, 55 b.)

Bundan tashqari o’sha yerda oz bo’lsa ham un, bir parcha go’sht, loviya ham bor. (42, 59 b.)

a «swept» yard that was never swept where Johnson grass and rabbit-tobacco grew in abundance.

«top-toza» hovli hech qachon supirilmas va butunlay o‘t-o‘lanlar bilan qoplanib yotardi.

«The temperature was an easy ninety,» he said.

«Chidab bo‘lmas jazirama, - dedi u

Keltirilgan birinchi misolda asliyatda qo‘llangan «bacon» so‘zi Amerika, Buyuk Britaniya va shu kabi ko‘plab mamlakatlar kitobxonlariga qanchalik tanish so‘z bo‘lsa, o‘zbek kitobxonlari uchun u shunchalik notanish, tushunarsiz so‘zdir. Chunki o‘zbeklarda bunday mahsulot, ya’ni, cho‘chqaning to‘sh qismidan qilinadigan dudlangan mahsulot mavjud emas. Shu bois tarjimon uni umumiylashtirib shunchaki go‘sht tarzida tarjima qilgan.

Asliyatdagi ikkinchi misolda esa AQSHning janubiy shtatlarida o‘sadigan begona, yovvoyi maysalar haqida gap ketyapti. O‘zbek kitobxonlariga asliyatda tilga olingan «djonson maysasi», «quyon tamakisi» nomli o‘simliklar mutlaqo ma’lum bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli ularning nomlari generalizatsiya usuli bilan maysalarning umumiy nomi «begona o‘t-o‘lan» so‘zlar bilan almashtirilgan. Qolaversa bu matn orqali o‘quvchiga hovlini qanday maysalar bosib ketganligini emas, hovli tashlandiq holga kelib qolganligini yetkazish muhimroq. So‘ngi uchinchi misolda esa, «ninety» so‘zi harorat, A. Shveytser issiqlik darajasi bilan to‘qson darajaga yetganligi haqida gap ketayapti. Ammo A. Shveytser sistemasi bilan issiqlik darajasini aniqlash o‘zbek kitobxonlariga notanish va shu sababli «harorat to‘qson

darajaga yetdi» - deb tarjima qilinsa, bu kitobxonni ajablantirishi mumkin. Chunki bizda harorat darajasini Shveytser sistemasi bilan o'lchash qabul qilingan va kitobxon yuqoridagi jumlanı aynan Shveytser sistemasi bilan tushunishi mumkin. Shu sababli bu o'rinda ham generalizasiya usulidan foydalanilgan, chunki kontekstdagi kommunikativ vaziyat uchun issiqlik darajasini aniq ko'rsatish emas, balki gap chidab bo'lmas jazirama haqida ketayotganligini ko'rsatish muhim [37, 18].

Generalizatsiya ko'pincha atoqli otlarni turdosh otlar bilan almashtirish orqali ham yuz beradi:

The prisoners have been taken by Black Maria

Mahbuslar politsiya mashinasida olib ketildi

Asliyatda berilgan avtomobil nomi tarjimalarda asliyatdagi axborotni to'liq qoplay olmasa-da, «politsiya mashinasi» so'zi bilan berilib umumlashtirilgan va bu o'rtacha madaniy saviyali kitobxonlarga asliyat mazmunini adekvat tushunishiga yordam beradi. Bu o'rinda ingliz kitobxonlariga tanish bo'lgan fon bilimlar o'zbek kitobxonlariga iloji boricha yetkazishga urinilgan.

Asliyatdagi pragmatik axborotni tarjima orqali o'zbek kitobxonlariga yetkazishga uringan tarjimon o'z matnini muayyan yuqori saviyadagi yoki past saviyadagi kitobxonlarga ham mo'ljallashi mumkin. Bu originaldagi pragmatik axborotni qisqartirib, muayyan guruhdagi kitobxonlarga mo'ljallab adaptatsiya qilinishiga, ya'ni moslashtirishga, yoki asliyatdagi fon bilimlardan xabardor kitobxonlar guruhi uchun iloji boricha asliyatni qayta tiklashga urinishi mumkin. Buni ayniqsa quyi sinf o'quvchilariga mo'ljallangan xorijiy tildagi kitoblarning tarjimasida ko'rshimiz mumkin.

Ma'lumki, har qanday badiiy asar birinchi navbatda shu asar yozilgan tilda gaplashuvchi kitobxonlar ommasiga mo'ljallanadi. Shu sababli ularda aynan shu xalqqa mansub bo'lgan ijtimoiy-siysi, madaniy-maishiy turmush tarzi, an'analariga, kiyim-kechaklariga, taomlariga va h. oid voqeа-hodisalar bayon qilinadi. Tarjimon bunday asarni tarjima qilishga kirishar ekan, asliyat va tarjima tilidagi bunday

pragmatik nomuvofiqqliklarni hisobga olib, tegishli o'rirlarda matnning to'la tushunilishiga erishishi uchun zarur o'zgartirishlar kiritishga majbur bo'ladi.

Tarjimada pragmatik salohiyatning qanchalik to'g'ri aks ettirilganligi badiiy asarning kitobxonga ta'sir kuchi, uning badiiy qimmati, o'ziga ko'plab kitobxonlarni jalg qila olishi bilan belgilanadi. Bunday badiiy matn tarjimasining pragmatik vazifasi tarjima tili matnida ham asliyatdagidek kitobxonga badiiy-estetik did uyg'ota oladigan matn yarata olishdir. O'z ona tillarida Shekspir, J. London, Dikkens asarlarini o'qigan kitobxon asliyatdagagi muallifning badiiy talantini his qila olishi, nima uchun ular o'z vatanlarida buyuk adiblar sifatida tan olinishini tushunishlari lozim. Agar tarjimon bunday vazifani uddasidan chiqa olsa, tarjimada asliyatning kommunikativ effektini to'la qayta tiklangan deb hisoblash mumkin. Albatta asliyatning ingliz kitobxnlariga ko'rsatgan kommunikativ ta'siri va shu asar tarjimasining o'zbek kitobxonlariga ko'rsatgan ta'sirini qiyoslab baholovchi me'yorlar yo'q. Bu o'rinda asliyat va uning tarjimasi ingliz va o'zbek kitobxonlarida uyg'otgan kommunikativ ta'sirini taxminan belgilash mumkin. Masalan, tarjimani o'qigan kitobxonning reaksiyasi originalni o'qigan kitobxonnikiga nisbatan kamroq bo'lishi, yoki aksincha bo'lishi mumkin [14, 26].

I bob bo'yicha xulosa

Tarjima - sertarmoq, murakkab faoliyatdir. U insoniyat faoliyatining eng qadimiylaridan biri hisoblanadi. Tarjima tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini ochiq-oydin tasavvur etamiz. Tarjima xalqlar o'rtasidagi "qudratlari quroldir". Bu "qurol"ni ishga tushiradigan vosita esa pragmatikadir. Pragmatika - tarjimada muhim ahamiyatga ega.

Ma'lumki, pragmatikaning asosiy vazifasi - bu asliyatda ifodalangan ma'nomazmanni tarjimada ham xuddi shunday mazmunda yetkazishdan iborat. Agar asliyat matnining asosiy vazifasi biror axborotni yetkazishdan iborat bo'lsa, o'sha axborotning tarjimada to'g'ri va aniq ifodalanishini pragmatika ta'minlaydi.

Ikki kishi o'rtasida kechayotgan muloqotni keyin kelib qo'shilgan uchinchi kishi tushunmaganidek, tarjima matnini qabul qiluvchi ya'ni, retseptor ham

asliyatdagi matn mazmunini asliyat tilida o'qisa tushunmaydi, ammo tarjima va unda aks ettirilgan pragmatika yordamida u asliyatni anglaydi.

Pragmatika – bu asliyat va tarjima o'rtasidagi “ko'prikdir”. Bu ko'priknинг “quruvchisi” esa tarjimondir. Asliyat va tarjima o'rtasidagi “ko'priк”ning mustahkam yoki mo'rt bo'lishi tarjimonning mahorati va bilimiga bog'liq.

Tarjimon biror asarni tarjima qilishga kirishar ekan, asliyat va tarjima tilidagi pragmatik nomuvofiqliklarni hisobga olib, tegishli o'rirlarda matnning to'la tushunilishiga erishish uchun zarur o'zgartirishlar kiritadi.

Asliyatdagi pragmatik axborotni tarjima orqali o'zbek kitobxonlariga yetkazishga uringan tarjimon o'z matnnini muayyan yuqori saviyadagi yoki past saviyadagi kitobxonlarga ham mo'ljallashi mumkin. Asliyatga mos ravishdagi pragmatik munosabatlarni o'rnatish ko'p jihatdan tarjimondan tarjima jarayonida asliyatga mos til vositalarini tanlashiga bog'liq.

Har qanday matn u yoki bu darajada uni o'qiydigan, qabul qiladigan kishiga (retseptorga) ta'sir ko'rsatadi. Asliyatdagi matn ta'sirining tarjimada qayta yaratilishi tarjimaning pragmatik salohiyatini aks ettiradi.

II BOB

TARJIMADA PRAGMATIK MASALALAR

2.1. Tarjimaning pragmatik adekvatligi yoxud asliyat va tarjima o‘rtasidagi pragmatik moslik

Har bir sohaning o‘zi tadqiq qiladigan yo‘nalishi, o‘rganadigan muammolar tizimi mavjud bo‘ladi. Xuddi shunday tarjimaning ham bir qator muammolari mavjud bo‘lib, biz ko‘rib chiqadigan muammolar bu pragmatik muammolardir. Tarjimaning pragmatik muammolari hali hanuz chuqur o‘rganib chiqilmagan va hamon tadqiqtalabdir.

Tarjimada pragmatik muammolar talaygina bo‘lib, uning tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin: adekvatlik, asliyatning janr xususiyatlari va tarjima mo‘ljallangan kitobxonning fon bilimi, kommunikativ maqsad, pragmatik neytrallik, realiya, generalizatsiya (umumiylashtirish), konkretizatsiya, dialektlar, asliyatning modernizatsiyasi va shu kabi bir qator muammolar.

Tarjimaning eng asosiy muammolaridan biri bu pragmatik adekvatlikdir. Adekvat tarjima bu – mukammal tarjimadir. Adekvat tarjima tushunchasining mualliflari bo‘lgan A.V.Fedorov tarjimani aniq hikoya qilib berish deb tushunmaslikka da’vat etadi. Tarjima ham, hikoya qilib berish ham, agar ular yuqori saviyada amalga oshirilgan bo’lsa, tarjima qilingan til normalari va qoidalariga muvofiqdir.

A.V. Fedorov va Ya. I. Reskerning fikricha, mukammal tarjima deganda asl nusxani to’liq aks ettiruvchi, unga muvofiq va u bilan tenglashadigan tarjima – adekvat tarjimadir [36, 97; 34, 42].

Misol tariqasida quyidagi maqollarning tarjimasiga e’tibor beraylik:

Ingliz tilida: - **Cut your coat according your cloth.**

O’zbek tilida: - **Ko’rpangga qarab oyoq uzat.**

Ingliz tilida: - **Strike the while it is hot.**

O’zbek tilida: - **Temirni qizig’ida bos.** Tarjimada pragmatik adekvatlikka erishish bu - asliyatga har tomonlama mos keladigan tarjimani amalga oshirish

demakdir. Ammo pragmatik adekvatlikka har doim ham erishib bo'lmaydi. Pragmatik adekvatlikni ta'minlashda so'zlovchilar tomonidan ishlatiladigan hududiy-dialektga, ijtmoiy-dialektga xos bo'lgan va o'zgargan nutq kabi substandart shakllarning ishlatilishi kabi sotsiolingvistik omillar ham muhim rol o'ynaydi.

Keyingi yillarda tadqiqotchilar e'tiborini o'ziga ko'proq jalb qilib kelayotgan til kommunikasiyasining pragmatik jihatni muloqot ishtirokchilarining yuqori saviyadagi qo'shimcha bilimlari bilan chambarchas bog'liq ekanligi ta'kidlanmoqda. Asliyat va tarjima tillari g'ayrilisoniy omillarining aksariyat hollarda tafovut qilishi tarjimondan chuqur lingvistik bilimdan tashqari yana ko'pgina boshqa fanlar, madaniyatlar ma'lumotlaridan ham xabardor bo'lishini talab qiladi.

Til belgisi bu so'zdir. So'zning pragmatik ma'nosiga uning uslubiy xususiyatini ko'rsatuvchi ya'ni his-hayajonni ifodalovchi ko'rsatkichi, konnotativ ma'nosi kiradi. Demak, tarjimada pragmatik talab tarjima matnining asliyat matni darajasidagi aniqligini taqozo etadi. Tarjima bilan bog'liq qiyinchilik pragmatika, ya'ni uslubiy ekvivalent birliklarining tanlanishi bilan bartaraf etiladi.

Til belgilari va ulardan foydalanadigan shaxslar o'rtasidagi pragmatik munosabatlар shundan iboratki, bu belgilar, aniqrog'i ularning ma'nolari ayni shaxslar uchun aniq va tushunarli bo'lishi, ularni ma'lum darajada ta'sirlantirishi kerak. Axborotning shu yo'sinda talqin qilinishigina tarjimada asliyatning kommunikativ ta'sirchanligini saqlab qoladi.

Har qanday til belgisi odatda uch xil munosabati o'zida mujassam etadi. Ular semantik, sintaktik va pragmatik munosabatlар bo'lib:

Semantik munosabat – til belgisining u anglatadigan predmet bilan aloqasini aks ettiradi;

Sintaktik munosabat – til belgisini mazkur tizimga aloqador boshqa belgilar bilan bog'lab turadi; Pragmatik munosabat – til belgisi bilan muloqat jarayonida undan foydalanuvchi shaxslar o'rtasidagi aloqani muayyan qiladigan munosabatlardir [34, 60].

Shunday qilib, til belgisi semantik (denotativ), sintaktik va pragmatik ma'nolari bilan ajralib turadi.

Asliyatga mos ravishdagi pragmatik munosabatlarni o'rnatish ko'p jixatdan tarjimondan tarjima jarayonida asliyatga mos til vositalarini tanlashiga bog'liq. Buning uchun u asliyat tilida mavjud bo'lgan barcha fon bilimlardan xabardor bo'lishi lozim. Tarjimaning muvaffaqiyatli, asliyat bilan adekvat tarzda amalga oshirilishi tarjimonning asliyat tili xalqi, uning madaniyati, urf-odatlari, adabiyoti, turmush tarziga oid o'ziga xos so'zlarga oid bilimlarni chuqr egallaganligi bilan bog'liq.

Tarjimaning pragmatik adekvatligini ta'minlashda tilning turli shevalarida, lajhalarida gapiruvchi, bir-birlaridan farq qiluvchi ijtimoiy- lisoniy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Jumladan, asliyat matnida til normalaridan chekinish, stilistik maqsadlarda dialektlarga xos so'zlardan foydalanish, kontaminatsiyadan (tilni buzib gapirish) foydalanish holatlari ham muayyan qiyinchiliklar tug'diradi.

Asliyat tilidagi dialektlarga xos so'zlar tarjima tiliga o'zicha tarjima qilinmaydi. Ularning matn ichida ishlatilishi ikki tomonlama xarakterga ega. Bir tomonidan u badiiy asar butunlayiga xorijiy tilning muayan bir tilida yozilgan bo'lishi ham mumkin. Bu holda bu dialekt tili tarjima qilinsa, tillararo alaqa vositasi vazifasini bajarishga kirishadi va tarjima xuddi har qanday umummilliyl tildan amalga oshirilgan xisoblanadi. Tabiiyki, bunday holda tarjimon bu dialekt tilining o'ziga xos xususiyatlaridan xabardor bo'lishi lozim. Ikkinci tomonidan, dialektga xos elementlar muallif tomonidan alohida personajlar tilining o'ziga xos xususiyatlarini, u ma'lum bir hududda gapiradigan xalqning tipik vakili ekanligini ko'rsatish uchun ham ishlatiladi. Bunday holda asliyat tilining dialektlarga xos pragmatik xususiyatlarini tarjimada qayta tiklash hech qanday natija bermaydi. Agar asliyat tilidagi personaj «kokni» (cockney dialect) deb ataladagian London dialektida gapirib, so'zlarga adabiy tilda mavjud bo'limgan harflarni qo'shib gapirsa, yoki bu tovushni zarurat bo'limgan holatlarda tushirib gapirsa, masalan:

«*He has a good hear*» demasdan «*He has a good _ear*» deb talaffuz qilsa va tarjimon bu xususiyatni saqlab qolish uchun tilda mavjud bo‘lmagan an’anadan foydalanib, «*u yaxshi eshitish qobiliyatiga ega*» deyish o‘rniga «*xu yaxshi xeshitish _obiliyatiga ega*» deb tarjima qilsa, bu butunlay be’manilik bo‘lar edi. Bu o‘rinda tarjimon tarjimada o‘zbek tilining qandaydir dialektlariga xos so‘zlardan foydalanishi mumkin emas. Chunki ular o‘zbek dialektlariga xos so‘zlar hisoblanadi. Masalan, Mark Tvenning Missuri shtatida yashaydigan negrini o‘zbek tiliga qilingan tarjimada Toshkent yoki Xorazmda yashaydigan aholi tili bilan gapirtirish nazariy jihatdan ham amaliy jihatdan ham o‘zini oqlamaydi. Shunday ekan, asliyat matnidagi asliyat tilining hududiy dialektlariga xos elementlari tarjimada berilmaydi. Ammo bu o‘rinda tarjimada pragmatik xususiyat yo‘qoladi va tarjimaning asliyat bilan adekvatlik darajasi yana bir pog‘ona pasayadi. Bu ham o‘z navbatida tarjimada pragmatik adekvatlik muammosini keltirib chiqaradi [41, 247].

Juda ko‘plab mahalliy dialektlarning tili shu tilda gapiruvchi kishilarning ijtimoiy xarakteristikasi bilan bog‘liq. Asliyatda bunday dialektlardan foydalanish personajni muayan ijtimoiy guruh vakili ekanligining belgisidir. Ko‘pincha, muayyan ijtimoiy dialektning lisoniy xususiyatlari hududiy xarakterdan chiqib umumiy xarakter kasb etishi ham mumkin. Chunki bir xil kasb bilan shug‘ullanuvchi, muayyan ijtimoiy guruhnini tashkil qiluvchi jamoalarni har bir xalqda uchratish mumkin. Shu sababli sotsial dialektlardagi so‘zlar ifodalovchi qo‘shimcha ma’nolarni tarjimada qayta yaratish ham bir muncha osonlashadi. Masalan, tarjimon ingliz dengizchisi nutqida ishlata digan so‘z va iboralarni o‘zbek dengizchilari ishlata digan so‘z va ibralar bilan o‘girishi, yoki asliyatdagи jinoiy guruhlarga xos so‘zlarni o‘zbek tilidagi shunday kishilar ishlata digan jargon so‘zlar bilan ifodalashi mumkin.

Bu muammoni yechishning yana bir usuli shundaki, mahalliy dialekt umummilliyl tildan faqat ayrim lisoniy xususiyatlari, kursatkichlari bilangina farq qilib keladi. Dialektga xos bunday ko’rsatkichlarning mavjudligi uni tarjimada

ifodalash ona tilidagi shunday imkoniyatlardan foydalanish zaruratini vujudga keltiradi:

He do look quiet, don't 'e? D'e know 'oo 'e is, Sir?

Ko‘rinishidan juda mo‘minga o‘xshaydi, to‘g‘rimi? Magarkim, uning kimligini aytolmaysizmi, janob?

Asliyatdagi grammatik belgi «don't» o‘rniga «doesn't» ishlatilishi, fonetik belgi 'e o‘rniga he, 'oo o‘rniga who so‘zlarining ishlatilishi gapiroyotgan personaj oddiy xalq tilida gapiroyotganining belgisidir va u oddiy xalq tilidagi ibora «magarkim aytal olmaysizmi» so‘zlar bilan o‘girishiga to‘g‘ri kelgan.

Asliyatdagi xorijiy kishilar nutqini tarjimada qayta yaratish ham qator xususiyatlarga ega. Asliyatda kontaminatsiyalashgan (buzib gapirilgan) so‘z formalarining ishlatilishini ikki tomonlama sharhash mumkin. Birinchi holda matnda bunday buzib gapirilish muallifning shu tilning bilmasligi bilan bog‘liq xato bo‘lsa, ikkinchidan muallif personaj tilining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatish uchun ataylab shu formadan foydalanadi. Birinchi holatda bunday buzuq tilda ifodalangan fikrni o‘qigan asliyat tiliga mansub kitobxon gapiroyotgan personaj boshqa millatga mansub kishi ekanligini darrov payqaydi va uni o‘zicha «tarjima» qilishga urinadi. Tarjimon ham tarjima qilish jarayonida kontaminatsiyalashgan so‘z ifodalagan ma’noni to‘g‘irlab tarjima qilishdan boshqa iloji yo‘q. Ikkinchi holatda esa muallif tomonidan personaj tilining xarakteristikasi sifatida ishlatilgan buzuq til matnning pragmatik potensialini tashkil qiladiki, tarjimon ham o‘z ona tilining vositalaridan foydalanib tarjimani shunday buzuq tilda amalga oshirishi, yoki so‘z yoki iborani o‘z ona tilida buzib gapirish yo‘llarini ixtiro qilish zarurati paydo bo‘ladi.

Juda ko‘plab tillarda buzib gapirishning umumiyligi, standart shakliga kirgan formalari mavjud. Ayni paytda so‘zlarni buzib gapirish usullari turli tillarda turlichadir. Masalan, fe’l formalarini to‘g‘ri tanlay olmaslik borasida yasaladigan kontaminatsiyalar rus tilida gapirishga urinadigan barcha xorijliklarga xosdir. Aytaylik, nemis va fransuz millatiga xos kishilar ruscha gapirsalar «я буду читать»

so‘zi o‘rniga «я будет читать» jumlasini ishlatalilar. Agar shu jumlani o‘zbekcha kontaminatsiyalashgan formasini ishlatsak, «меники о‘qiydi» formasini ishlatgan bo‘lardik. Tarjima tilida standartlashgan kontaminatsiyalarning mavjudligi tarjimonga asliyatdagidan tubdan farq qiladigan vositalardan foydalanish imkniyatini beradi.

Agar asliyatda xorijiy tilda gapiroayotgan shaxsning kontaminatsiyalashgan nutqi tarjima tilida kontaminatsiyalashgan standart shakli mavjud bo‘lmasa, tarjimon kommunikativ vaziyatni, gapiroayotgan personaj xarakterining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘z variantini yaratadi.

Xorijiy kishining kontaminatsiyalashgan nutqini tarjima tilida yoppasiga yoki ayrim so‘zlar orqali amalga oshirish mumkin. Yoppasiga kontaminatsiyalashtirib tarjima qilishda nutq yoppasiga yoki uning katta qismi olinadi. Masalan fransuz millatiga mansub kishining ingliz tilini buzib gapirishi va uni tarjimalarda qanday ifodalanganligiga e’tibor beraylik:

Eel ees the story of a leetle Franch girl, who comes to a beeg ceety, just like New York, and falls een love wees a leetle boy from Brookleen.

Bu qo‘sinq juda katta shakarga qilgan va Bruklinlik kichkina bolachani sevgan kichkina bir fransuz qizchasi hakida.

O‘zbek tarjimoni fransuzning buzuq tilda gapirishini o‘zbekcha **q**, **o‘**, **h** tovushlari o‘rniga **k**, **u**, **x** harflarini ishlatish, **u** harfi o‘rniga **i** harfini ishlatish, so‘z tartibini noto‘g‘ri tuzish orqali amalga oshirgan.

Xorijiy kontaminatsiyalashgan nutqni tanlab kontaminatsiyalashtirib tarjima qilishda buzib gapirish mumkin bo‘lgan ayrim so‘zlar tanlanadi va bu qisman bo‘lsada pragmatik adekvatlikka erishish imkonini beradi.

Kontaminatsiyalashgan formalardan foydalanishda odatda ko‘pincha oddiy xalq tilida shakllangan formalardan, so‘zlashuv usulidan, murakkab grammatik, sintaktik shakllaridan masalan, ergashgan qo’shma gaplardan, sifatdoshlardan qochish kuzatiladi.

Shuni e'tibordan soqit qilmaslik lozimki, ayrim standart kontaminatsiyalashgan nutq namunalari nafaqat xorijiy kishining o'zga tilda gapirishiga, balki sodda, avom odamning yoki tilni endigina o'rganishni boshlagan va uni yaxshi bilmaydigan o'quvchi nutqi sifatida ham qabul qilinishi mumkin. Masalan, ingliz tilini uncha yaxshi tushunmaydigan, oddiy maktab bolasi o'z fikrini inglizcha quyidagicha bayon qilishi mumkin:

I is like football play

Tarjimada kontaminatsiyalashgan elementlarni ishlatish va tanlash asliyat matnidagi pragmatik xarakteristikaga mos kelishligi muhimdir.

Tarjimonning asliyatdagi pragmatik xususiyatlarni soddalashtirib o'girishga urinishi, ya'ni undagi emosional-stistik, assotsiativ obrazli aspektlarni e'tibordan chetda qoldirib «asosiy ma'no» ni berishga urinislari ham yaxshi natijalar bermaydi. Bunday tarjima qisqa muddatda Retseptorni matnning asosiy mazmuni bilan tanishtirish maqsadida qilinsagina, o'zini oqlashi mumkin. Yoki bunday soddalashtirilgan tarjima adekvat tarjimaning boshlang'ich etapi sifatida qaralishi mumkin.

Asliyatning pragmatik xususiyatlarini tarjimada qayta yaratishda tarjimonning asliyat matnini zamonaviylashtirishga urinishi ham asliyat matnini o'zgarib ketishiga olib keladi. Bunda asliyatda tasvirlangan voqeа-hodisalar ro'y bergan vaqt va joy bilan bilan tarjimadagi voqeа hodisalarning zamoni va joyi bir-birlaridan butunlay farq qilib qoladi. Tarjimonga ko'pincha boshqa tarixiy davrda yaratilgan asarlar tarjimasi bilan shug'ullanishga to'g'ri keladi. Bunday matnning tili, voqeа-hodisalarning rivoji hozirgi zamon kitobxonlari uchun u hatto ona tilida yozilgan bo'lsa-da, unchalik tushunarli bo'lmay qoladi. Bu til taraqqiyoti, muayyan zamonda yashagan kishilarning, yozuvchilarning dunyoqarashlari bilan ham bog'liq. Shunday ekan muayyan tarixiy davrda yaratilgan badiiy asar tarjimasi ham tarjimon oldiga qator muammolarni ko'ndalang qiladi.

Birinchidan, asliyat tilining ma'lum bir tarixiy davrga taalluqli ekanligi tarjimada o'z aksini topishi lozim. Bunday holda tarjimada ona tilida mavjud

bo'lgan, kam ishlatiladigan, biroq kitobxonlarga tushunarli bo'lgan ayrim tarixiy, arxaik (eskirgan) so'zlardan foydalanish zarurati vujudga keladi. Ammo bu arxaizmlar ayni paytda tarjima tiliga xos bo'lgan milliy xususiyatlardan holi bo'lisi, ya`ni neytral xarakterga ega bo'lishligi talab qilinadi. Tarjimada eskirgan so'zlardan foydalanishdan tashqari asliyat matnining arxaikligini ta'minlash maqsadida tarjimon til va madaniyatning hozirgi bosqichiga mansub bo'lgan, asliyatda tasvirlanayotgan davrga xos bo'limgan so'zlardan foydalanishdan ham ehtiyyotkor bo'lisi talab qilinadi.

Masalan, asliyatda XVIII asr voqealari tasvirlanayotgan bo'lsa, personajlar xizmat safariga (komandirovka) borishlari, ishlab chiqarishdan tashqari biror narsa bilan shug'ullanishlari, ish vaqtidan tashqari boshqa ish bilan mashg'ul bo'lmasliklari, problemali muammolarni yechishlari, tor doiradagi mutaxassislikka ega bo'lishlari, kadrlar tanlash muammolari bilan shug'ullanishlari, oshirilgan majburiyat olishlari, musabaqa g'olibi bo'lishlariga oid zamonaviy fikrlarni kiritmasliklari lozim.

Tarjima amaliyotida yana shunday holatlar uchraydiki, tarjimon o'zi yashab turgan sotsial-siyosiy tuzum talablariga rioya qilgani holda matnga siyosiy, ma'rifiy, madaniy, iqtisodiy yoki shaxsiy maqsadlarda muayyan o'zgartirishlar kiritishi mumkin. Bunday hollarda asliyat mazmuni butunlay yo'qqa chiqariladi. Tarjima asliyat shaklidan foydalanib yaratilgan siyosiy propoganda maqsadida yaratilgan yangi matnga aylanadi. Tabiiyki, matnning pragmatik xususiyatlarini bunday maqsadlarda o'zgartirishlarni o'rganish tarjima nazariyasining vazifalariga kirmaydi va ulardan nazariy xulosalar chiqarish ham tarjima amaliyoti uchun zarur emas.

Pragmatik omillar ekvivalentlikning tarkibiy elementi hisoblanib, ularning qayta yaratilishi tarjimaning asliyatga kommunikativ mosligini vujudga keltiradi. Natijada tarjima muqobil uslubiy xususiyat kasb etib, uni o'qigan kitobxon asliyat sohibi asar mutolasidan oladigan taassurot darajasida ta'sirlanadi. Tillararo kommunikasiyani amalga oshirish munosabati bilan pragmatika muammolari yuzaga kelar ekan,

tarjimonning vazifasi tarjima jarayonining maqsadini to'g'ri anglagan holda, uni tarjima tili talabi, me'yori asosida qayta yaratishdan iboratdir.

2.2. Tarjima pragmatikasida tarjima bilan bog'liq bo'limgan omillar

Tarjimaning o'ziga xos maqsadi tarjima retseptoriga asliyatning mazmunini yetkazishdan iborat. Ammo ba'zan tarjimaning maqsadi asliyatning mazmuni bilan bevosita bog'liq bo'limgan ta'sirni o'tkazishdan iborat bo'lishi ham mumkin. Tarjima jarayoni asliyatni qayta yaratish uchun emas, balki uning yordamida boshqa bir maqsadga erishish uchun masalan, tarjimonning o'zining yoki tarjima buyurtmachisining maqsadi uchun amalga oshirilishi mumkin.

Bunday asliyat mazmunini yetkazishdan tashqari maqsadlar tarjima pragmatikasida tarjima bilan bog'liq bo'limgan omillar hisoblanadi, ya'ni bunday tarjimalarda asosiy vazifa asliyatdagi tekstning mazmunini to'laqonli yetkazish emas, balki retseptorga biror-bir ta'sir o'tkazish, ularni biror narsaga ishontirishdan iborat bo'ladi. Buning oqibatida aliyatga teng darajadagi tekstni yaratishda ham asliyatdagi maqsadga erishishda ham tarjimon oldiga hech qanday vazifa qo'yilmaydi.

Tarjimon o'z oldiga targ'ibot qilish, ma'rifat tarqatish va shu kabilarni maqsad qilib qo'yishi mumkin. U tarjima retseptorini (kitobxonini) nimagadir ishontirishga urinishi, asliyat muallifiga yoki tasvirlanayotgan voqe-a-hodisalarga o'z munosabatini bildirishi mumkin. Shuningdek tarjimonga siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy yoki shaxsiy mulohazalar, kelishmovchiliklardan qochishga urinish ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bularning barchasi asliyat matnini umuman boshqacha talqin etishga olib kelishga sabab bo'ladi.

Tarjima amaliyotida yana shunday holatlar uchraydiki, tarjimon o'zi yashab turgan sotsial-siyosiy tuzim talablariga rioya qilib tarjima matniga siyosiy, ma'rifiy, madaniy yoki iqtisodiy o'zgartirishlar kiritiladi. Bunday hollarda asliyat mazmuni butunlay yo'qqa chiqariladi. Tarjima asliyat shaklidan foydalanib yaratilgan siyosiy propoganda maqsadida yaratilgan yangi matnga aylanadi.

Ammo shunday paytlarda malakali tarjimon o'zining bunday shaxsiy mulohaza yoki qiziqishlarining tarjima jarayoniga ta'sir qilishidan o'zini tiyadi. Ba'zan tarjima

amaliyotida shunday holatlar bo'ladiki, tarjimonning bilib turib asliyatdagi ba'zi elementlarining haqiqiy tarjimasini berishdan bosh tortishi ham kuzatiladi. Masalan, P. Merime, Gogolning „Revizor“ asarini tarjima qilayotganda asliyatdagi shaklni saqlashdan qo'rqib, uni o'zgartirib tarjima qilgan. Chunki o'sha paytlarda Parijda katta xiyobonlar qurish uchun imperator ayol ko'plab uylarni buzdirayotgan edi. Asliyatdagi asl mazmunni saqlash esa imperatorga shama qilayotganday bo'lishi mumkin edi.

Shuning uchun u mayyorning «чем больше сносят» (qancha ko'p buzsa) gapidagi so'zni «чем больше строят» (qancha ko'p qursa) so'zi bilan almashtirgan. Boshqa tarjimonlari esa bir tomondan tarjimada Rossiya podsholigidagi tartibotga siyosiy satira qo'shish maqsadida fransuzcha asliyat mazmunini o'zgartirib tarjima qilgan bo'lsalar, boshqa tomondan senzuraviy shart-sharoit sabab muhim hisoblangan detallarni ya'ni, gap xudo, toj, konstitutsiya va shu kabilar haqida ketganda ularni tarjimada tashlab ketishga majbur bo'lганлар.

Bunday tarjima bilan bog'liq bo'lмаган omillarni badiiy adabiyotlarda ko'plab uchratish mumkin. Masalan, o'zbek adabiyotining shoh asarlaridan hisoblangan «Mehrobdan chayon», «O'tgan kunlar» kabi asarlari uzoq vaqtlargacha vaziyat taqazosi bilan boshqa tillarga tarjima qilinmagan. Qilinganlari esa asliyat mazmunini o'zgartirib, sho'ro rahbarlarini ulug'lovchi so'zlar qo'shib tarjima qilingan.

Shuningdek, madaniyatlar o'rtasidagi tafovut ham tarjima jarayoniga ta'sir o'tkazishi mumkin. Asliyat va tarjima tillari g'ayrilisoniy omillarining aksariyat hollarda tafovut qilishi tarjimondan chuqur lingvistik bilimlarga ega bo'lishni, madaniyatlaridan ham xabardor bo'lishini talab qiladi. Masalan:

Amerika madaniyatida biror kishi to'satdan yiqilib tushsa, uning ahvolini so'rash uchun «Are you all right? » savolini berish mumkin. Ammo ushbu iborani o'zbek tiliga «Hammasi joyidami?» qabilida tarjima qilsak, yiqilgan odamning ustidan kulgan, uni haqoratlagan bo'lamiz. Bizning madaniyatimiz normasiga binoan «Hech narsa bo'lmadimi? Og'rimayaptimi? Yordam beraymi?» qabilidagi savollar berish o'rinnlidir.

Ko'pincha tillararo kommunikatsiyani amalga oshirayotganda ekstraliningvistik xarakterga ega bo'lgan muammolar kelib chiqadi, modomiki bu yerda gap endi alohida til belgilari semantikasining o'ziga xosligi haqida emas, balki tarjima hodisasining pragmatikasi haqida ketadi.

Shu narsani ham alohida ta'kidlab o'tish kerakki, bu yerda pragmatika atamasining o'zi ham o'zgacha ma'no kasb etadi, aniqroq qilib aytganda, u biror bir faoliyatning "amaliy maqsadi" yoki "amaliy vazifasi"ni bildiradi.

V.N. Komissarovning ta'kidlashicha "har qanday matn kommunikativ xarakterga egadir, u o'zida Manbadan Retseptorga uzatiladigan, Retseptor tomonidan qabul qilinadigan va tushuniladigan ba'zi axborotlarni, qandaydir ma'lumotlarni (informatsiyani) mujassam etadi" [28, 155].

Til belgilari kishilarda ma'lum bir taassurot (ijobiy, salbiy yoki neytral) uyg'otishi, qandaydir ta'sir ko'rsatishi, u yoki bu reaksiyani qo'zg'atishi mumkin.

Har qanday nutq yoki har qanday matn kitobxon yoki tinglovchiga ma'lum bir ta'sir ko'rsatish layoqatiga (boshqacha aytganda kommunikativ ta'sirga) egadir. Bunday ta'sir xarakteri uchta asosiy omil bilan aniqlanadi:

1. Bayon mazmuni

2. Axbarotni qabul qilish ifodani tashkil qiluvchi belgilar xarakteriga bog'liq.

Ayni bir axborot turlicha talqin qilinishi mumkin. So'zlovchi bayon qilish vaqtida muayyan bir ta'sir o'tkazish uchun o'z maqsadiga muvofiq til vositalarini tanlaydi.

3. Ifodaning pragmatik ta'siri uni qabul qiluvchi retseptorga bog'liq.

Bu omillardan shu narsa kelib chiqadiki, ifodaning mazmuni va shakli bilan belgilanuvchi pragmatik ta'sir retseptorning turiga nisbatan to'liq yoki umuman amalga oshmasligi mumkin.

Tarjima jarayoni natijalariga ta'sir ko'rsatadigan bunday tarjima bilan bog'liq bo'limgan omillarni yana bir qanchasini keltirib o'tish mumkin. Shu narsa aniqki, bunday turdag'i pragmatik faktorlar nazariy umumlashmalarga ega emas va ularni ko'rib chiqish tarjima nazariyasi sohasiga kirmaydi.

2.3. Pragmatikaning ifodalanishida asliyatning janr xususiyatlari

Xalqlar hech qachon bir-birlaridan mutlaq ajralgan holda yashashlari mumkin bo’lmagani singari, ularning moddiy va ma’daniy yodgorliklari, adabiyot va san’at ham hech qachon faqat bir milliy chegara doirasida «sof holda» saqlanib qolmagay. Insoniyat yaratgan eng yaxshi san’at va adabiyot namunalari chegara bilmagan, goh o’zgariyb, goh qisqarib, goh qo’shilib-chatiib ellardan-ellarga, tillardan-tillarga ko’chib yurgan. Shu sabab bunday umuminsoniy madaniy yodgorlik bo’lib qolgan asarlarning aniq tekstologik nusxasi - aslini tiklash u yoqda tursin, ba’zan hatto ularning «vatanini» aniqlash ham mushkul bo’lib qoladi.

Ko’p asrlik adabiy an’anaga ega bo’lgan milliy adabiyotlarning hammasida ham tarjima o’ziga munosib o’rinni egallaydi. Binobarin, dadil aytish mumkinki, tarjima tarixini yaratmay, tarjimaning har bir davrda qanday qonuniyatlar asosida rivojlangani, ayni milliy adabiyot taraqqiyotida qanday tarjima maktablari tashkil topganligi va bu tarjimalar jahon madaniyatini rivojlantirishda qanday rol o’ynaganini anglamay turib, o’sha milliy adabiyot tarixini to’la, mukammal yoritish mumkin emas. Chunonchi, arab ertaklari «Ming bir kecha», hind masallari «Kalila va Dimna», Abulqosim Firdavsiyning «Shohnoma», asarlari, Umar Xayyom ruboilylari, Nizomiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, dostonlari xoh aslida bo’lsin, xoh turli-tuman tarjimalarda bo’lsin, yetti iqlimda yashovchi ko’pchilik Sharq xalqlarining avlod-ajdodlarini yuksak insonparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qildi. Jahon klassik adabiyotining buyuk namoyandalari yaratgan o’lmas asarlar turli-tuman tarjimalar va «qayta ishlov»lar bilan yer kurrasida yashayotgan ko’pchilik xalqlarga borib yetdi. Ammo bunday shoh asarlar albatta o’z-o’zidan yuzaga kelgan emas. Bularning zamirida bir qancha mashaqqat yotadi. Bunday mashaqqatlardan biri asliyatning pragmatik xususiyatlarini yetkazish muamosidir.

Trajimaning pragmatik muammolari bevosita asliyatning janr xususiyatlari va uni o’qiydigan kitobxon turiga bog’liq. Asliyatning pragmatik xususiyatlarini tarjimada yetkazib berishda tarjimonlar badiiy tarjima sohasida sezilarli qiyinchilikka uchraydilar, ammo eng ko’p qiyinchilik lirik janrdagi asarlar tarjimasi bilan bog’liq.

Badiiy tafakkur mevasi bo'lmish so'z san'atining tur va xillari, uslub va usullari rang-barang bo'lganidek, uning tarjimasida ham xilma-xil tadbirlar, yo'llar, usul va uslublar mavjud.

Qanday tilda bo'lmasin badiiy asar yaratish birinchi navbatda o'sha asar yaratilgan tilda so'zlovchi kishilar uchun yaratiladi. Ammo bu yaratilgan asarlar aynan o'sha tilda so'zlovchi xalqninggina badiiy me'rosi bo'lib qolmaydi. Ayniqsa, bu badiiy asar muayyan bir xalqning shoh asari darajasiga yetgan bo'lsa. Ko'plab xalqlarning shoh asarlari dunyoning bir necha tillariga tarjima qilinadi. Bunday badiiy kitoblar orasida asar tegishli bo'lgan xalqning, mamlakatning tarixini, madaniyatini, kiyinishi, urf-odatlarini aks ettiruvchilari talayginadir va bularning barchasi asliyat va tarjima o'rtasida adekvatlikka erishish uchun tarjimada pragmatik tuzatishlar kiritishni talab etadi.

Gomer asarlarini sharhlash ishi bilan shug'ullanuvchi qadimgi yunon tili va adabiyoti mutaxassisib bo'lgan professor Grasgof Gomerning „Odisseya“ dostonini asl nusxasida qo'lda ko'chirib, har bir yunoncha so'zning ostiga nemischa ma'nosini yozib chiqadi va o'z navbatida har bir nemischa so'zning ostiga yunoncha so'zning grammatik ma'nosini qayd etadi. Buning natijasida „Odisseya“ dostonining to'la so'zma-so'z ma'nosini aks ettirilgan tarjimasi yaratiladi. Tarjimonning ko'z o'ngida „bino“ning barcha materiallari muhayyo bo'lib, endi ularni yaxlit bir shaklga keltirish lozim edi, xolos. Boshqacha aytganda, so'zma-so'z qilingan misollarning ostidan shoirona did va nafosatni qidirib topish, qo'pol eshitiladigan tovushlar majmuidan musiqiy ohang kashf etish darkor edi.

N. V. Gogol mazkur tarjima haqida gapirar ekan, bu shunchaki tarjima emas, balki Gomerning qayta yaratilishi, tiklanishi va tirilishidir, deb baho bergen edi.

Har qanday badiiy asar ham bir xil lisoniy materialdan yasaladi. Lekin shunga qaramay, badiiy adabiyotning lug'aviy uslubiy vositalari bir xil emas. Ta'bir joiz bo'lsa, har bir adabiy janrda yoki adabiy turda barpo etilgan asarning lug'ati o'ziga xos jihatlarga egadir. Avvalo, bunda "maydon", "sath" ham muayyan rol o'ynaydi. Hech kim tomorqasiga ipak tolali paxta ekmagani singari salmoqdar hajmga ega

bo'lgan roman hamda sathi atigi to'rt misra bilan chegaralangan ruboiyning lug'atiga bir xil talab qo'yib bo'lmasligi aniq. Hatto, lirik she'r bilan epik doston, qit'a bilan ballada, novella bilan qissa tili va uslubining o'z talablari bor.

Tarjimon tilida qanday uslubiy xususiyatlar nisbatan barqarorlik kasb etadi? Qanday uslubiy xususiyatlar esa asl nusxa xarakteriga qarab o'zgaradi? Bu masalalarni aniqlash uchun uslubi bir-biridan farq qiladigan turli shoirlar asarlarining bir shoir tomonidan o'girilgan bir nechta tarjimasini hamda, agar imkoniyati bo'lsa, o'sha tarjimonning o'z original asarlari bilan qiyoslash lozim.

She'riyat milliy til bisotining o'ziga xos formasidir. Shoir ijodida xalq ruhi, uning tarixiy va madaniy kamoloti o'z ifodasini topadi. Shunday ekan, boshqa xalqlar she'riyatini tuyish, his etish, tushunish - o'zga xalqning ruhiy, ma'naviy olamini tushunish demakdir.

Nasriy tarjimaning o'z qiyinchiliklari bor. Bunda so'zlar ma'no tarafidan va usluban bir-biriga mos tushishi; bir-birini o'rnini «qoplash»i zarur, muqobil iboralar topish, o'zgacha sintaktik qurilmalar tuzish, ohang, ritm muammolarini yechishga to'g'ri keladi. Nasriy asarda so'z, nafosat va go'zallikni tasvirlash, san'at namunasi yaratishning asosiy vositasi, muhim unsuri hisoblanadi.

She'riyatda esa so'z umumiy kontekst tarkibidagi bir element bo'lib, bu so'z tanlash va uni istifoda etishga bo'lgan talab hamda shart-sharoitlarni butunlay o'zgartirib yuboradi. So'zning qanday jaranglashi, uzun yoki qisqaligi, tarkibidagi unli va undosh tovushlar nisbati va hokazolar she`rda juda katta, ba'zan hal qiluvchi ahamiyatga ega. Marom va tovush, ma'no va so'zlar tartibi, misra va jumla, so'zning uzunqisqaligi-yu, vazn bir-birini taqozo etadi. Bu unsurlardan birontasi o'zgartirilsa, she'rdagi jamiki narsani o'zgartirib chiqishga to'g'ri keladi. Ammo bularning barchasini boshqa tilga o'tkazishda ana shu butunlikni, she'riy organizmni buzib, yangidan qurish kerak. Endi ayni o'sha so'zlar ayni o'sha ma'noni bermasligi, aynan o'shanday jaranglamasligi turgan gap.

II bob bo'yicha xulosa

Pragmatika tushunchasi paydo bo'lgan davrlardan boshlab ko'plab olimlar uni chuqur o'rghanishga va tahlil qilishga kirishishdi. Bu borada tarjimada uchraydigan pragmatik muammolar ham chetda qolmadi.

Tarjimaning pragmatik muammolaridan biri bu pragmatik adekvatlik muammosidir. Adekvat tarjima bu – mukammal tarjimadir. Adekvat tarjima tushunchasining mualliflari bo'lgan A.V. Fedorov va Ya. I. Resker tarjimani aniq hikoya qilib berish deb tushunmaslikka da'vat etadilar. Adekvat tarjima bu ham hikoya qilib berish, ham asliyatning grammatik, stilistik, funksional xususiyatlarini tarjimada qayta yaratishdir.

Pragmatik adekvatlikka erishish turli omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Jumladan, asliyat va tarjima tili normalari, lug'at tarkibi, madaniyati, tarjimon mahorati va hokazolar. Ammo bular orasida eng birinchi o'rinda tarjimon mahorati turadi. Mahoratlari tarjimongina tarjima jarayonida duch kelgan pragmatik muammolarni imkon qadar bartaraf eta oladi. Tarjimonning mahorati asliyat va tarjima o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish imkonini beradi.

Tarjimaning pragmatik muammolaridan yana biri bu kontaminatsiyalashgan nutq tarjimasidir. Ko'pgina tillarda buzib gapirishning standart shakliga kirgan formalari mavjud va buzib gapirish usullari turli tillarda turlichadir. Masalan, fe'l formalarini noto'g'ri tanlab gapiriladigan kontaminatsiyalar rus tilida gapirishga urinadigan ko'pchilik xorijliklarga xos bo'lsa, o'zbek tilida so'zlaganda kelishiklardan noto'g'ri foygalanishi yoki ba'zi tovushlarni talaffuz qila olmasligi ruslarga, shuningdek barcha xorijliklarga xosdir.

III BOB

Pragmatik xususiyatlarning tarjimada berilishi

3.1. Asliyatdagi pragmatik xususiyatlar va ularning tarjimada qayta yaratilishi xususida

Asliyatdagi matnning pragmatik xususiyati uning retseptorga (kitobxon yoki tinglovchi) biror ijobiy yoki salbiy ta'sir o'tkazish imkonini beradi va matnda (yoki nutqda) ifodalangan muallif fikrining retseptor tomonidan to'g'ri tushunilishiga yordam beradi.

Asliyatdagi xuddi shunday pragmatik xususiyatlarining tarjimada ham qayta yaratilishi ko'p jihatdan tarjimonga bog'liq.

Asliyatning pragmatik xususiyatlarini tarjimada qayta yaratishda tarjimonning asliyat matnini zamonaviylashtirishi sifatsiz tarjima yaratilishiga sabab bo'lishi mumkin, chunki bunday harakat asliyat matnini o'zgarib ketishiga olib keladi.

Ko'p hollarda asliyat va tarjimaning pragmatik salohiyatini aniqlashda tarjimon tomonidan yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarga e'tibor beriladi. Zero, kamchiliklardan xalos bo'lish bu birinchi vazifadir.

Asliyatdagi pragmatik xususiyatlarni tarjimada qayta yaratishda tarjimon bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Jumladan, o'zbek tarjimoni asliyat matnini tushunmasligi, pragmatik ma'no ona tili vositalari orqali ifodalanishi mumkin bo'lsada rus tarjimoni orqasidan ergashishi, asliyatda ifodalangan pragmatik ma'no rus tilida qisman, o'zbek tilida to'la qayta tiklanishi va, aksincha, asliyatdagi pragmatik potensial rus tilida to'la, o'zbek tilida esa qisman qayta tiklanishi, shuningdek, asliyatdagi pragmatik ma'no rus tilida yoki o'zbek tilida mavjud bo'lmasligi oqibatida turli tipdag'i transformasiyalar orqali ifodalanishi mumkin.

Masalan, quyidgi misolda rus va o'zbek tarjimoni asliyatdagi pragmatik ma'noni kitobxonga tushunarli tarzda yetkazish uchun tarjimada "Kolumbus" so'zini qo'shgan.

- The hotel, into which they were thus summarely introduced, was a rather remarkable specimen for the time and place.

- Отель, куда они так неожиданно попали, был для того времени и для горда Колумбуса весьма примечательным заведением.

- Ona-bola nogahon ish boshlagan musofirxona o'sha paytlar uchun ham, Kolumbus shahri uchun ham nihoyatda ajib bir dargoh sanalardi.

Asliyatdagi pragmatik ko'rsatkichlar yoki pragmatik belgilarning tarjimon tomonidan to'g'ri aniqlab olinishi, tarjimada ham ularning to'g'ri qayta yaratilishiga zamin yaratadi.

- One morning, in the fall of 1880, a middle – aged woman accompanied by a young girl of eighteen, presented herself at the clerk's desk of the principal hotel in Columbus, Ohio, and made inquire as to whether there was anything about the place that she could do.

Asliyatdagi «presented, principal hotel, clerk's desk, a young girl of eighteen» kabi so'zlar pragmatik belgilar bo'lib, ularni to'g'ri anglagan tarjimon tarjimada ham ushbu pragmatik belgilarni nisbatan qayta yarata olgan:

- 1880-yil kuzining subhidamlaridan birida yoshi o'tinqiragan bir ayol o'n sakkizga kirgan qizi bilan Kolumbus shahridagi (Ogoyo shtati) manaman degan mehmonxonaga bosh suqdi-da, nozirga yaqinlashib, bu yerda birorta ish topilarmikin, deb so'radi.

Tarjimonning asliyatdagi pragmatik xususiyatlarni soddalashtirib o'girishga urinishi, ya'ni undagi emotsiyal, stilistik, obrazli aspektlarni e'tibordan chetda qoldirib «asosiy ma'no»ni berishga urinislari tarjimada yaxshi natija bermaydi. Bunday tarjima qisqa muddatda Retseptorni matnning asosiy mazmuni bilan tanishtirish maqsadida qilinsagina, o'zini oqlashi mumkin. Aks holda, bunday soddalashtirilgan tarjima adekvat tarjimaning boshlang'ich etapi sifatida qaraladi.

Tarjimonning pragmatik vazifasi asliyatning kommunikativ holatlardagi o'ziga xosliklarni qayta yaratish bilan ham bog'liqdir. Bunday o'ziga xosliklar ekvivalentlar orqali tarjima qilishda unchalik ko'zga tashlanmay qolishligi, axborot strukturasida funksional rol o'ynamaydigan madaniy-etnografik elementlardan tashkil topishi mumkin. Asliyatning bunday pragmatik xususiyatlarini tarjimada aks ettirish tarjima

tili normalarining buzilishiga, oqibat natijada bu asliyatni so'zma-so'z tarjimasiga, tarjima tilida unga begona bo'lgan elementlarning kirib qolishiga sabab bo'ladi.

Biz bilamizki, tildagi ko'pchilik so'zlarning ikki xil ma'nosi ya'ni, denotativ va konnotativ – o'z va ko'chma ma'nolari mavjud. Agar asliyatdagi matnning pragmatik xususiyati shunday so'zlar zimmasiga yuklangan bo'lsa, unda tarjimada ularni qayta yaratish uchun qanday yo'l tutmoq kerak degan savol tug'ilishi tabiiydir. Gap shundagi asliyatdagi ko'chma ma'nodagi so'zlarning pragmatik xususiyatini tarjimada berish uchun birinchi navbatda tarjimon asliyat matnidan, undagi voqealar ketma-ketligidan xabordor bo'lishi kerak. Asliyatdagi biror so'zning qanday ma'noda qo'llanilayotganligini bilgandan so'ng tarjima tilida shunga mos keladigan ekvivalentlarni tanlaydi. Masalan o'zbek tilida keksa kishilarning sochiga nisbatan "sochi oqargan" yoki "oq soch" iboralari qo'llaniladi. Bunda "oq" so'zi ko'chma ma'noda ishlatiladi. Agar o'zbek tilidagi bu iborani ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima qilsak, u holda ushbu ibora "white hair" tarzida bo'lishi kerak edi. Ammo bunday tarjima ingliz kitobxoni uchun tushunarsiz bo'lib qoladi va asliyatdagi ibora tarjimada pragmatik xususiyatini yo'qotadi. Bu o'rinda asliyatdagi pragmatik xususiyatni saqlash uchun ingliz tilida mavjud bo'lgan "grey hair" ekvivalenti bilan tarjima qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xuddi shunday asliyatda qo'llanilgan adabiy yoki og'zaki nutqqa tegishli so'zlarni tarjimada ham o'shanday so'zlar bilan qayta yaratilishi tarjimada asliyatning pragmatik salohiyatini saqlash imkonini beradi. Misol uchun, ingliz tilidagi *despite the fact, in the metter of, a long period of time, in the capacity of, resembling in nature, reach a decision* kabi so'zlar adabiy nutqda qo'llaniladigan so'zlar bo'lib, ularning og'zaki nutqdagi sinonimlari *although, about, a long time, as, like* va *decide* dir.

Zaruriy ma'noning hamda zaruriy so'zning tanlanishi tarjimaning asliyatga kommunikativ to'la-to'kis monandligini ta'minlaydi.

Ba'zi hollarda tarjimon o'zi yashab turgan davrda yaratilgan asarlardan tashqari muayyan tarixiy davrda yaratilgan badiiy asar tarjimasi bilan ham shug'ullanadi. Bu

ham tarjimon oldiga asliyatning pragmatik xususiyatlarini qayta yaratishda qator muammolarni ko'ndalang qiladi. Eng avvalo, asliyat tilining ma'lum bir tarixiy davrga taalluqli ekanligi tarjimada o'z aksini topishi lozim. Bunday holda tarjimada ona tilida mavjud bo'lgan, kam ishlatiladigan, biroq kitobxonlarga tushunarli bo'lgan ayrim tarixiy, arxaik so'zlardan foydalanish zarurati vujudga keladi. Ammo bu arxaizmlar ayni paytda tarjima tiliga xos bo'lgan milliy xususiyatlardan holi bo'lishi, ya'ni ular neytral xarakterga ega bo'lishligi talab qilinadi. Tarjimada arxaik so'zlardan foydalanishdan tashqari asliyat matnining tarixiyligini ta'minlash maqsadida tarjimon til va madaniyatning hozirgi bosqichiga mansub bo'lgan, asliyatda tasvirlanayotgan davrga xos bo'limgan so'zlardan foydalanishdan ham ehtiyyotkor bo'lishi talab qilinadi.

Demak, pragmatik omillar ekvivalentlikning tarkibiy unsuri hisoblanib, ularning qayta yaratilishi tarjimaning asliyatga kommunikativ to'la-to'kis mosligini vujudga keltiradi. Natijada tarjima muqobil uslubiy xususiyat kasb etib, uni o'qigan kitobxon asliyat sohibi asar mutolaasidan oladigan taassurot darajasida ta'sirlanadi.

Muayyan tarjimaning pragmatik vazifasini amalga oshirish tarjimondan goho yuqori darajadagi muvofiqlikdan voz kechgan holda kitobxonning estetik ta'sirlanish darajasini birinchi o'ringa qo'yishni talab qiladi. Chunki pragmatikaning birinchi vazifasi kitobxonga ta'sir ko'rsatishdir. Agar asliyatdagi pragmatik ta'sir tarjimada mavjud bo'lmasa, demak, asliyatdagi pragmatik xususiyat qayta yaratilmagan hisoblanadi. Masalan, quyidagi iboralarning o'zbek tilidagi tarjimasiga e'tibor beraylik:

shadow of a smile—тень улыбки – tabassum nishonasi
burst into tears—залиться слезами – ho'ngrab yig'lamoq
a flight of imagination – полёт фантазии – hayol parvozi
to break one's heart – убиваться – qattiq kuyinmoq
a ray of hope—луч надежды – umid uchquni

Bu iboralarning har ikki tildagi, ruscha va o'zbekcha tarjimasi asliyatdagi singari pragmatik ta'sir kuchiga ega. Ularni matn tarkibida o'qigan kitobxon asliyat

kitobxoni singari ta'sirlanadi. Bunday ta'sir kuchiga ega tarjima esa pragmatik salohiyatli, asliyatning boshqa tildagi qayta yaratilgan varianti hisoblanadi.

V. N. Komissarovning ta'kidlashicha, lingvistik adabiyotda tarjimaning pragmatik jihatni uch xil nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Birinchidan, asliyatdagi so'zlar pragmatik ahamiyatining berilish muammosi qo'yiladi. Ikkinchidan, tarjima pragmatikasi aniq tarjima faoliyati sifatida talqin qilinadi. Uchinchidan, asliyat va tarjimada kommunikativ ta'sir muqobilligini ta'minlash maqsadida tarjimaning pragmatik adaptatsiyasi talabi ilgari suriladi [28, 200].

Tarjimalarning qiyosiy tahlili tarjima variantini tanlashga ta'sir ko'rsatadigan tarjimonning retseptorga muayyan ta'siri yoki undan qochishga urunishi hollariga ko'p duch keladi. Bu omildan shunday xulosa kelib chiqadiki, ifodaning mazmuni va shakli bilan farq qiluvchi pragmatik ta'sir ma'lumotni qabul qiluvchi retseptor turiga qarab qisman amalga oshishi yoki umuman amalga oshmasligi mumkin.

Muayyan tarjimaning pragmatik vazifasini amalga oshirish tarjimondan goho yuqori darajadagi muvofiqlikdan voz kechgan holda kitobxonning estetik ta'sirlanish darajasini birinchi o'ringa qo'yishni talab qiladi. Chunki haddan ortiq anqlik pragmatik noaniqlikka olib kelishi, ya'ni tarjima asliyat o'z kitobxoniga ko'rsatgan darajadagi ta'sirchanlikni yaratishga ojizlik qilishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, tarjimaning asliyatga pragmatik adekvatligi asliyat va tarjima sohiblarining bir xil axborotga ega bo'lishlari bilan ifodalanadi.

3.2. Asliyatdagi realiyalar va ularning pragmatik xususiyatlarini tarjimada berish masalalari

Xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan lisoniy vositalar realiyalardir. Muayyan bir xalq, millat va elatga xos tushuncha, narsa va xodisalarini aks ettiradigan lisoniy vositalar badiiy asarning milliy xususiyatini belgilaydigan asosiy vositalardan hisoblanadi. Demak, har qanday badiiy-g'oyaviy barkamol asar o'zida birday ham baynalmilallikni, ham milliylikni mujassam etishi bilan ajralib turadi. Baynalmilallik asarning mazmuni va g'oyasida, milliylik esa uning shaklida namoyon bo'ladi. Badiiy asarning shakli qator jihatlari bilan birga uning tilini,

xususan lug’at tarkibini o’z ichiga oladi, asarning milliy pragmatik xususiyati asosan leksik va frazeologik birliklar yordamida yaratiladi.

Baynalminallik bilan bir qatorda milliylik xususiyatini ham o’zida mujassam etgan tilning lugat tarkibi o’zi mansub bo’lgan til jamoasining moddiy-ijtimoiy hayotini, chunonchi, milliy urf-odat va an’analarini, geografik tasavvurini, ma’naviyati va dunyoqarashini, diniy e’tiqodini, axloqiy me’yorlarini, tafakkur yo’nalishini moddiy aks ettiradi.

Tillar orasidagi tafovut esa odatda bir xalq moddiy hayotida mavjud muayyan tushunchalar, voqeа-hodisalar, urf-odatlarning ikkinchi xalq turmush tarzida uchramasligi, shu tufayli ular nomlarining ham ayni xalq tilida tabiiy ravishda yo’qligi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, lug’aviy ekvivalentlik munosabatida bo’lgan ayrim ikki til juftliklari bir-birlaridan biror xususiyatlari bilan o’ziga xos ravishda farq qilishlari mumkin. Bu hol til birliklarining milliy xususiyatini belgilash baravarida ularning tarjimada o’zaro almashinuvlariga to’sqinlik qiladi.

Asliyatning o’ziga xosligi asosan uning tarkibidagi lisoniy vositalarning milliy xususiyati bilan belgilanar ekan, asliyatning badiiy-g’oyaviy zaminini asliga monand tiklash asarning milliy bo’yog’ini qayta yaratish bilan bog’liqdir. Shuning uchun ham tarjimada milliy xususiyatni tiklash masalasi keyingi paytlarda tarjimonlarning ham, tarjimashunoslarning ham e’tiborini o’ziga borgan sari ko’proq tortib kelmoqda. Chunki tarjimaviy nuqsonlarning ko’pchiligi milliy xususiyatni aks ettiradigan til vositalari ulushiga to’g’ri kelmoqda. Zero, tarjima amaliyotida hanuzgacha yo’l qo’yib kelinayotgan xato va kamchiliklarning ko’pchiligi tarjimada milliy xususiyatni tiklash bilan bog’lik bo’lib, bu masala hanuzgacha nazariy jihatdan ham, amaliy xususdan ham qoniqarli darajada hal qilingan emas.

Ilmiy adabiyotda xalqlar turmush tushunchalarini ifoda etadigan leksik birliklarni qaysi paytlarda tarjima amaliyotining qanday sinalgan usullari vositasida talqin etish lozimligi haqida yagona fikr uchramaydi. Tarjimaning ijodiy jarayonligi tufayli, bunday fikrning uchrashi ham goho amri mahol. Biroq bayon etilgan ilmiy-tanqidiy fikr-mulohazalar tarjimonning muayyan holatda qanday yo’l tutishi

lozimligi, haqidagi tasavvurini boyitadi, uning amalda yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan turli-tuman tasodifiy tugunlarni yechishiga ko'maklashadi, unda amaliy mushkulotlarni mohirona yengish malakasi xosil qiladi.

Bunday, kishilar turmush tushunchalarini anglatadigan xos so'zlarni tarjimada pragmatik xususiyatlarini saqlagan holda adekvat talqin etish asl nusxa milliy xususiyatini kitobxonga to'la-to'kis yetkazib berishdek murakkab muammoning eng mas'uliyatli va o'ta mushkul masalalaridan hisoblanadi. Zero, bunday holda tarjimon oldida o'z xalqi uchun notanish, hatto, nomlari ham tilida mavjud bo'limgan tushuncha, narsa va hodisalarini tarjima tili sohiblariga to'la anglatish vazifasi ko'ndalang bo'lib turadi.

Xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan so'zlar shubhasiz badiiy yodgorlikning milliy bo'yog'ini, uning o'ziga xosligini tashkil etadi. Asarning milliy fazilatini belgilaydigan yana shunday omillar ham uchrab turadiki, ular xalqning milliy-madaniy ruhiyati bilan bog'lik, bo'ladi. Bunday xususiyatlarning tarjimada e'tibordan soqit qilinishi pragmatik adekvatlikning yaralmay qolishiga olib keladi.

Keyingi yillarda televideniya orqali turli davlat (Meksika, Braziliya, Koreya, rossiya va h.) kinoseriallari ko'plab namoyish etilmoqda. Bu filmlarda hayoti tasvirlanayotgan xalqlar urf-odatlari, ruhiyati kabi qator jihatlar tomoshabin e'tiborini o'ziga tortmay qolmayapti. Jumladan, uyiga eshikdan kirib kelgan kishiga «Siz bu yerda nima kilib yuribsiz?». «Siz nima uchun bu yerga keldingiz?» deyiladi. Bunday muomala film sohiblari uchun odatiy bo'lgani uchun xech qanday e'tirozga sabab bo'lmaydi. Ammo o'zbek odatda eshidiga yuzlangan har qapday kishiga avvalo «Keling!» deb, uni ichkariga taklif etadi. Bu xalqimizning mehmondo'stligi bilan bog'liq milliy an'anadir. Kelgan kishini biror sababga ko'ra ichkariga kiritish niyati bo'limgan taqdirda ham baribir avval «Keling!» deyiladi-yu, so'ngra «Xo'sh, xizmat!» deb unga murojaat qilinadi. Bunday paytda «keling» so'zi muloqotga samimiylit baxsh etib, kelgan kishining dilini yumshatadi, uni xijolatchilikdan chiqaradi. Binobarin, bunday an'anaviy tus olgan o'zbekona rasm-rusumlarni tarjimada bekami-ko'st aks ettirish xorijiy kitobxon tasavvurini xalqimizning o'ziga

xos hayot tarzi bilan boyitadi. Abdulla Qahhorning «Sinchalak» qissasida tandirga o’t yoqayotgan Kifoyatxonning hovliga kirib kelgan Saidani o’zbekona odobga ko’ra “keling” deb qarshilashi va bu lutfning ruscha tarjimada o’z aksini topmay qolgani muallif tomonidan ataylab aks ettirilgan milliy xususiyatni yo’qqa chiqargan.

Xos so’zlarni ona tiliga o’girishda, avvalo, ularning muayyan kontekstlarda o’tab kelayotgan uslubiy vazifalarini aniqlash, so’ngra tarjima tilida ularga har jihatdan mos, ayni paytda shu til me’yori va madaniyati darajasidagi lisoniy vositalar tanlash zarurati tug’iladi.

Milliy tushunchalarni ifoda etadigan realiyalarning ayrimlari asliyat mansub bo’lgan tildan tashqari yana qator xalqlar tilida uchrashi mumkin. Bunday so’zlar hudud, turmush-sharoit jihatlaridan bir-birlariga yaqin, doimiy munosabat va muloqotda bo’lib turadigan xalqlar tilida ko’proq uchraydi. Bu tarjimani amaliy qiyinchiliklardan xolos qiladi.

Ba’zan tarjimonlar muayyan xalq turmush tushunchalarini anglatadigan realiyalarni transliteratsiya yo’li bilan talqin etadilar. Transliteratsiya muayyan xalqlarga xos realiyalarni tarjimada qayta yaratishning eng samarali usullaridan bo’lib, uning yordamida asliyatning milliy xususiyati siqiq holda talqin etiladi.

Tarjima tilida goho asliyatdagি lisoniy vositalar ma’nolariga ma’lum darajada yaqinroq mazmunli birliklar uchrasa-da, ular o’zlarining shartli muqobillaridan yo hislat-xususiyat yoki shakl-shamoyil jihatlaridan farqlanadilar. Bu tafovut ularning tarjimada uzaro almashinuviga yo’l ko’ymaydi. Masalan, asliyat mansub bo’lgan xalqqa xos pul hamda masofa-uzunlik birliklari, ro’zg’or ashyolari, kiyim-kechak, oziq-ovqat kabi ko’pgina tushunchalarni anglatadigan so’zlarni transliteratsiya yo’li bilan talqin etish asarda aks etgan o’ziga xos muhit va sharoitning kitobxon ko’z oldida ochiq-oydin jonlanishini ta’minlaydi.

Amerika Qo’shma Shtatlari «dollar»ining, ingliz «funt sterling»ining, nemis «marka»si-yu hind «rupiya»sining, transliteratsiya qilinmasdan, o’zbek «so’m»i bilan almashtirib qo’yilishi, ingliz boshiga «shlyapa» o’rniga o’zbek «do’ppi»sini,

egniga «palto» yoki «splash» o’rniga «to’n» yoki «yaktak» kiygizib qo'yish bilan baravar.[34, 93].

Shunday qilib, tarjima amaliyotining transliteratsiya usuli milliy tillar boyishiga keng yo'l ochgani holda, ularning fikr qilish imkoniyatini oshiradi, adekvat, shu bilan birga, asliyat milliy bo'yog'ini kitobxon ko'z oldida aynan jonlantiradigan ifodalar vujudga keltiradi.

Hozirgi kunda o'zbek tili jahonning boy va qudratli tillaridan biriga aylangan ekan, uni bu darajaga yetkazgan omillardan biri lug'at tarkibidagi ko'pchilik o'zga xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan lisoniy vositalarning transliteratsiya usuli bilan qabul qilinib, tilning har qanday nozik fikrni ham ifoda eta olish layoqatini oshirib yuborganligidadir.

3.3. Jek Londonning «Hayotga muhabbat» hikoyasidagi pragmatik xususiyatlarning tarjimada ifodalanishi

Jek London mashhur amerika yozuvchisi. U 1876-yil Kaliforniya shtatining San-Fransisko shahrida kambag‘al fermer Jon London oilasida tug‘ilgan. Jek Londonning haqiqiy ismi Jon Griffitdir.

Jek Londonning yoshligi qashshoqlik va og‘ir mehnatda o’tgan. Oilasi juda qashshoq bo’lganligi sababli mакtabni tamomlagach ishlashga majbur bo’lgan. U gazeta sotgan, turli xil fabrikalarda ishlagan, keyinchalik esa suzuvchi bo’lgan. Bir qancha muddat ishsizlikdan AQSh va Kanadani darbadar kezgan.

U yoshligidayoq hayotning bor mashaqqatlarini boshidan kechirgan. Yozuvchining adabiy faoliyati 1898-yilda boshlangan va o’sha yili uning birinchi hikoyasi nashr etilgan. O’zining eng yaxshi hikoyalarida u shavqatsiz hayotni va insonlarning tabiat bilan kurashini tasvirlagan.

U 1916-yilda 40 yoshida vafot etgan.

Jek London 16 yillik adabiy faoliyati davomida 19 roman, 18 to‘plam, 152 hikoya, 3 p’esa, 8 avtobiografik hamda publisistik xarakterdagi kitob yaratdi.

Uning mashhur asarlari: «Dengiz bo‘risi» (1904), «Temir tovon» (1907), «Martin Iden» (1909), «Qor qizi» (1902), «Ayol mardligi» (1900), «Oqsoqollar

kengashi» (1902), «Qish haqida qissa» (1904), «Sokramento sohillarida» (1904), «Hayotga muhabbat» (1906), «Ish tashlash» (1906), «Yo‘l» (1907), «Bir parcha go‘sht» (1900), «O‘yin» (1905), «Katta uyning kichik bekasi», «Uch qalb», «Oltin vodiy», «Sarguzasht», «O‘g‘rilik», «Oqtish», «Shimol hikoyalari», «Sovuq bolalari», «Otalar xudosi», «Bo‘rivachcha», «Oq sukunat», «Yo‘ldagilar sharafi uchun», «Qirq mil narida», «Tubanlik kishilari» (1903) va h.

Jek London o‘zining hikoyalarida tabiatning asov kuchlariga qarshi mardona kurashuvchi kishilar hayotini zo‘r badiiy mahorat bilan tasvirlaydi. Uning «Hayotga muhabbat» hikoyasi fikrimizga yorqin misol bo‘la oladi. Bu hikoyada hayotga bo‘lgan muhabbatning o‘lim ustidan g‘alabasi tasvirlangan.

Jek Londonning «Hayotga muhabbat» hikoyasi 1958-yilda Fattoh Abdullayev tomonidan o‘zbek tikiga o‘girilib nashr qilingan. Ingliz adabiyotidan qilingan juda ko‘plab asarlar rus tili orqali o‘zbek tiliga o‘girilib kelingan. Bu esa rus tarjimonni tomonidan e’tibordan chetda qolgan asliyatdagi muhim pragmatik belgilarni o‘zbek tarjimonni tomonidan ham takrorlanishiga, ayrim hollarda esa yanada qo‘polroq xatolarga yo‘l qo‘yilishiga sabab bo‘lgan. Ammo bu bilan o‘zbek tarjimonini ayblab bo‘lmaydi. Ular ingliz tilini bilmasa-da o‘zbek kitobxonlarini ingliz adabiyotining ajoyib durdonalari bilan tanishtirib, madaniyatlararo kommunikasiyani amalga oshirishga o‘zlarining munosib hissalarini qo’shib kelmoqda. Amerika yozuvchisi Jek Londonning «Hayotga muhabbat» hikoyasi o‘zbek tarjimonlari tufayli ko‘plab kitobxonlarning sevimli asariga aylangan.

Asarning sodda, ravon tili, ruschadagi ayrim iboralar o‘rniga ona tiliimizdagi ifodali, obrazli iboralarni mohirona ishlatilganligi albatta e’tiborga loyiq. Bugungi kunga kelib bu tarjimani asliyat va ruscha matnga qiyoslab o‘rganish orqali, asliyatdagi pragmatik xususiyatlar tarjimalarda qay darajada muvaffaqiyat bilan qayta tiklanganligini o‘rganib chiqish imkoniyatiga egamiz.

Tarjimada pragmatik vositalardan o‘rinli foydalanish asliyatda ifodalangan zaruriy ma’noni to’la-to’kis yetkazib berishga xizmat qiladi. Masalan, quyidagi jumla tarjimasiga e’tibor beraylik:

- The man who followed slipped on a smooth boulder, nearly fell, but recovered himself with a violent effort, at the same time uttering a sharp exclamation of pain. He seemed faint and dizzy and put out his free hand while he reeled, as though seeking support against the air [40, 67].

- Второй путник поскользнулся на гладком валуне и чуть не упал, но удержался на ногах, громко вскрикнув от боли. Должно быть, у него закружилась голова, - он пошатнулся и замахал свободной рукой, словно хватаясь за воздух.

- Orqada kelayotgan yo'lovchi silliq toshga siyg'anib ketib, yiqilishiga oz qoldi, og'riqdan qattiq ixrab yubordi-yu, ammo yiqilmadi. Boshi aylandi shekilli, munkib ketib xuddi havodan tayanch topishga

intilgandek bo'sh qo'lini oldinga cho'zdi.

Ingliz tilidagi “the man” so’zini mohir rus tarjimoni “o’sha kishi” deb emas, balki kontekstdan kelib chiqqan holda “путник” so’zi bilan almashtirib, “the man” so’zini yanada aniqlashtirgan. Rus tilidan tarjima qilgan o’zbek tarjimoni ham bu so’zni “yo’lovchi” sifatida talqin qilgan. Ammo rus tarjimoni ayrim o’rinlarda leksik birliklarning mos ekvivalenti bo’lsa-da ularni boshqa leksik birliklar bilan almashtirgan. Yuqorida ko’rib o’tgan jumlamizda “followed” so’zi “следующий” deb emas balki “второй” tarzida tarjima qilingan. O’zbek tarjimoni esa bu so’zning aniq ekvivalentini berib shakl va mazmun birligiga erishgan.

Tarjima jarayonida tarjimon ba’zan asliyatdagi pragmatik ma’noni saqlab qolish uchun, uni kitobxonga yanada tushunarli bo’lishi uchun ba’zi jumlalarni kontekstdan kelib chiqqan holda tarjima qiladi. Masalan, quyidagi jumlaning o’zbekcha tarjimasiga e’tibor beraylik:

- "I say, Bill, I've sprained my ankle".

- Слушай, Билл, я вывихнул ногу!

- Menga qara, Bill, oyog'imni chiqarib oldim! – deb qichqirdi.

Agar yuqoridagi inglizcha jumlaning kontekstdan xabardor bo’lmagan tarjimon tarjima qilsa uni “Bill dedim, men oyog’imni chiqarib oldim” deb tarjima qilishi

mumkin edi. Shuning uchun ham pragmatik ma’noni saqlashda kontekst muhim rol o’ynaydi.

Ammo shunday holatlar borki, unda faqat kontekstdan xabardor bo’lishning o’zi kamlik qiladi ya’ni, kontekstni bilish bilan birga tarjimon asliyat va tarjima tilida qo’llaniladigan frazeologik birliklar, iboralar, so’z birikmasi kabilardan ham xabardor bo’lishi talab etiladi. Chunki asliyat matnining pragmatik belgilari shu tilda gaplashuvchi xalqlarning urf-odatlarida, an’analarida, tushunchalarida, iboralarida ham o’z ifodasini topadi. Bir xalq tilining o’ziga xosligini ifodalovchi bunday pragmatik belgilarning tashlab ketilishi, umumlashtiruvchi so’z bilan o’girilishi yoki so’zma-so’z tarjima qilinishi asliyat matnining pragmatik potensialini kamaytiradi. Quyidagi jumla va uning tarjimalariga e’tibor beraylik:

- **Bill staggered on through the milky water [40, 35].**
- **Билл ковылял дальше по молочно-белой воде.**
- **Bill oyoqlarini sudrab sutdek oppoq suvdan kechib borardi.**

Bu yerda “milky water” so’zining so’zma-so’z tarjima qilinishi pragmatik jihatdan tarjimaning biroz tushunarsiz bo’lishiga olib kelgan. Sababi “sutdek oppoq suv” so’zi o’zbek tilida qo’llanilmaydi va u o’zbek kitobxonlari uchun albatta g’ayritabiiydir.

Asliyatda berilgan pragmatik ma’noli so’zlarni tarjimadan tushirib qoldirish, yoki ularni boshqa jumlalar bilan almashtirish, voqealar izchilligini bayon qilishda xatolarga yo’l qo’yish ham asliyatning badiiy-estetik ruhini pasaytiradigan omillardan biridir. Masalan ushbu jumlaning o’zbek tilidagi tarjimasini tahlil qilib ko’raylik.

- **Near the horizon the sun was smouldering dimly, almost obscured by formless mists and vapors, which gave an impression of mass and density without outline or tangibility.**
- **Над самым горизонтом тускло светило солнце, едва видное сквозь мглу и густой туман, который лежал плотной пеленой, без видимых границ и очертаний.**

Xuddi ufq tepasida g'ira-shira va cheksiz-chegarasiz quyuq tuman pardasi ortidan zo'rg'a ko'rinayotgan quyosh xira nur sochib turadi [40, 35].

Asliyatdagi jumlaning ruscha tarjimasi ancha aniq va tushunarli. Unda rus tarjimonni asliyatning pragmatik potensialini tarjimada qayta yarata olgan. Ammo o'zbekcha tarjima borasida bunday deya olmaymiz. Tarjima jarayonida e'tiborsizlikka yo'l qo'yilishi natijasida o'zbekcha tarjimada muallifning bayon uslubi buzilgan. Ingliz tilidagi jumlada “g'ira-shira” so'zi quyoshga nisbatan qo'llanilgan bo'lib o'zbek tarjimonni uni tumanga nisbatan qo'llab pragmatik xatolikka yo'l qo'ygan.

Tarjima jarayonidagi shoshma-shosharlik, asliyat tilini bilmaslik aynan mana shunday xato va kamchiliklarni yuzaga kelishiga, bu bilan asarning pragmatik potensialining kamayishiga sabab bo'lган.

Yuqoridagi holat quyidagi jumlada ham kuzatiladi, ya'ni o'zbek tarjimonni asliyatdagi ba'zi iboralarning tarjimasini noto'g'ri ifoda etgan:

- **Thus he thought, and crumpled up and sank down upon the wet earth** [40,76].

- **В отчаянии он опустился на мокрую землю и заплакал.**

- **Odam holdan toyib chalchiq yerga o'tirib oldi-da, yig'lab yubordi.**

Ingliz tilidagi “crumpled up” so'zining ma'nosini rus tarjimonni tomonidan pragmatik tushunilgan, ya'ni asliyat muallifi nazarda tutgan pragmatik belgini rus tarjimonni tarjimada “В отчаянии” leksik birligi bilanto'g'ri bera olgan. O'zbek tarjimonni esa asliyatdagi ma'nodan biroz yiroq bo'lgan “holdan toyib” iborasi bilan bermoqda.

Ba'zi hollarda asliyatdagi ma'noni kuchaytirish, ta'sirchanlik xususiyatlarini oshirish maqsadida tarjimada qo'shimcha leksik vositalardan foydalananilgan.

- **In the middle of the day he found two minnows in a large pool. It was impossible to bale it, but he was calmer now and managed to catch them in his tin bucket. They were no longer than his little finger, but he was not particularly hungry**[40, 59].

- Около полудня он увидел двух пескарей в большой луже.

Вычерпать воду было немыслимо, но теперь он стал спокойнее и ухитрился поймать их жестяным ведерком.

- Tush paytida u kata bir chuqurda ikkita tanga baliq suzib yurganini ko'rib qoldi. Chuqurning suvini quritib bo'lmasdi, lekin u endi ancha o'zini bosib olgandi, paqirchasi bilan baliqlarni tutib oldi. [40, 89].

Ushbu jumlada rus tarjimoni “impossible” so’zini “немыслимо” leksik birligi bilan berib ma’noni kuchaytirmoqda.

O’zbekcha tarjimada esa “he found two minnows in a large pool” gapi “u kata bir chuqurda ikkita tanga baliq suzib yurganini ko’rib qoldi” tarzida berilganini ko’rish mumkin. Bu o’rinda tarjimon asliyatdagi ma’noni rus tarjimoni singari kuchaytirmay, balki uni konkretlashtirgan.

III bob bo'yicha xulosa

So’nggi uchinchi bobni xulosa qilib aytadigan bo’lsam, tarjimada pragmatik xususiyatlar quyidagilarni e’tiborga olgan holda qayta yaratiladi. Birinchidan, asarda tasvirlanayotgan shart-sharoit va muhit, ikkinchidan, asar yozilgan davr va davr ruhi, uchinchidan, asar qahramonlari xarakteri, to’rtinchidan, asliyatda qo’llanilgan leksik birliklarning o’ziga xos sususiyatlari, beshinchidan, matnning siyosiy, ma’rifiy, madaniy, iqtisodiy xususiyatlari va shu kabilar.

Asliyatning pragmatik xususiyatlarini tarjimada qayta yaratishda tarjimonning asliyat matniga neytral bo’lishi talab etiladi. Aks holda tarjimonning shaxsiy munosabati tarjimada asliyat mazmuniga putur yetkazishi va istalgan natijaga erishilmasligi mumkin. Ba’zan asliyatdagi pragmatik ma’noni saqlab qolish uchun, tilni mukammal bilishning o’zi kamlik qiladi, chunki ba’zi so’zlar matnda lug’atlarda ko’rsatilmagan ma’nolarda qo’llangan bo’ladi va bunday so’zli jumlalarni kontekstdan kelib chiqqan holda tarjima qilishga to’g’ri keladi. Ya’ni bu kabi so’zlarning ma’nosini kontekstni o’rganib chiqib bilib olish mumkin.

Tarjimachilik sohasiga endigina qo’l urgan tarjimonlar ayrim vaziyatlarda matnda qo’llangan bazi so’zlarning tarjimasini bilmasalarda, ularni kontekstdan kelib

chiqqan holda qanday ma’no kasb etayotganini tushunishadi. Bunday tushunish kontekstual pragmatik tushunish hisoblanadi.

Tarjima jarayonida pragmatik xususiyatlarni berishda shoshma-shosharlikka yo’l qo’yib bo’lmaydi. Ehtiyotkorsizlik va shoshilinch qilingan tarjima xato va kamchiliklarni yuzaga kelishiga, bu bilan asarning pragmatik potensialining kamayishiga sabab bo’ladi.

XULOSA

Hozirgi davrda jahon miqyosida kechayotgan globallashuv jarayonlari XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida butun insoniyat, yer yuzidagi barcha xalqlar va millatlar taraqqiyoti uchun, ayniqsa, hayotga kirib kelayotgan yosh avlod uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar yaratib bergenini hech kim inkor etolmaydi. Avvalambor, fan va texnikaning ilg'or yutuqlari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internet tizimi turli davlatlar va mintaqalar o'rtasidagi chegaralarni ochib berib, o'zaro hamkorlik va integratsiya rivojiga so'zsiz katta hissa qo'shayotganiga bugun barchamiz guvoh bo'lmoqdamiz. Turli davlatlar bilan aloqalarning rivojlanishi shubhasiz o'sha davlatlarning tillarini mukammal bilishni taqazo etmoqda. Bu esa tillarni o'rganishga bo'lga e'tiborni kuchaytirib tarjimachilikning rivojlanishiga zamin yaratmoqda.

Tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biridir. Tarjima tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini barcha tafsilotlari bilan ochiq-oydin tasavvur etamiz.

Tarjima pragmatikasining vazifasi - asliyat va tarjima tillari leksik, grammatick va stilistik hodisalari o'rtasidagi uyg'un hamda tafovutli jihatlarni puxta o'zlashtirib olgan holda, asliyatning shakl va mazmun birligini ona tili vositalari yordamida qayta yaratishdan iboratdir.

Asl nusxa muallifidan voqelikni to'g'ri aks ettirish talab etilsa, tarjimondan asl nusxani bekam-uko'st talqin etish talab qilinadi va bu bekam-u ko'stlik pragmatika orqali amalgalashiriladi.

Tillararo muloqotning alohida turi bo'lmish tarjima turli tillar matnlarining mazmunan teng qiymatlilagini taqazo etadi. Asliyat va tarjima matnlari mazmunining o'zaro mos kelishi, ekvivalentlikni tarjimaning asosiy sharti ekanligini ko'rsatadi. Tarjima amaliyoti sirlarini mukammal egallagan va uning nazaryasi bilan puxta qurollangan tarjimongina asliyatga ekvivalent tarjimalar yarata oladi. Asliyatga ekvivalent hisoblangan tarjima o'zida asliyatning pragmatik xususiyatlarini ham mujassam eadi.

J. Layonz pragmatikaga ta'rif berib shunday deydi: «Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axbarotni xuddi so'zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo'llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarning shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug'ullanadi deyish demakdir».

Tarjima - xorijiy tildagi matnni ona tili materiallari asosida qayta yaratish bo'lsa, pragmatika esa - o'sha qayta yaratilgan matnning asl ma'no-mazmunini yetkazib berishdir. Pragmatik xususiyatlar orqali «haqiqiy» ma'noni yuzaga chiqarish uchun kontekstda ifodalangan ma'no qo'llaniladi va tahlil qilinadi. Tarjimon tarjimada pragmatik xususiyatlarni ifoda etishda asliyat matniga nisbatan pragmatik jihatdan neytral bo'lishi kerak.

Matnning pragmatik salohiyati axborotning mazmuni va shakli bilan ifodalanadi. Mazmun va shakl avvaldan tilda mavjud bo'lgan ifoda vositalaridir va muallif ulardan faqat o'rinli foydalanadi xolos.

Ba'zida tarjimaning o'ziga xos pragmatik xususiyatlarini ifodalsh uchun ba'zi bir izohlovchi so'zlardan foydalaniladi. Bunday izohlar asliyat tilida mavjud biroq, o'zbek kitobxoni uchun notanish bo'lgan asliyat tili xalqiga, ularning turmush sharoitiga oid realiyalarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Ma'lumki ilmiy-texnikaviy matnlarning bosh vazifasi atrof muhitdagi ob'yektlarning harakatini tushuntirish va ko'rsatishdir. Bunday holda kitobxonga pragmatik ta'sir ko'rsatishning yagona vositasi unga muayyan bir ilmiy- texnikaviy xarakterdagi axborot haqidagi ma'lumotni to'liq yetkazishdan iborat bo'ladi. Agar retseptor, yani axborotni qabul qiluvchi shu axborot asosida tegishli uskunalar yordamida ma'lum bir operatsiyani, tajribani amalga oshira olsa, matnning kommunikativ effekti amalga oshirilgan va unda pragmatik salohiyat aks ettirilgan hisoblanadi. Xuddi shu tarzda ilmiy-texnikaviy matn tarjimasining kommunikativ effekti ta'minlanadi. Bu o'rinda asliyat va tarjimaning qiymati absolyut bo'lishi shart emas. Ba'zan shunday ham bo'ladiki, tarjimada zarur bo'lgan ilmiy-texnikaviy axborot undan mutaxasislar foydalanishi uchun asliyatdagiga nisbatan yanada

tushunarliroq, aniqroq shakllarda bayon qilingan bo‘lishi mumkin. Bunday hollarda tarjima asosiy pragmatik maqsadni asliyatdan ko‘ra yaxshiroq amalga oshirgan bo‘ladi.

Ma’lum bir yakka retseptorda matn tarjimasiga nisbatan zarur kommunikativ ta’sir uyg‘otish masalasi nisbatan qiyinroq. Bunday paytda tarjimon nafaqat matnning kommunikativ ta’siriga, balki shu retseptorning individual xususiyatlariga ham tayanishga to‘g‘ri keladi. Tarjimon bu o‘rinda retseptorning (o‘quvchining) xarakterini, ruhiy holatini, matndagi axborot unga qanday emotsional va ruhiy ta’sir qilishini hisobga olishi zarur bo‘ladi. Odatda bunday hollarda matnni pragmatik adaptatsiya qilishga to‘g‘ri keladi. Bunday adaptiv tarjima ko‘pincha tarjima tilida asliyatdan butunlay farqlanuvchi yangi matnlar yaratilishiga olib keladi. Bunday hol maxsulotni sotishni tezlashtiruvchi, reklama matnlari tarjimasida ko‘proq kuzatiladi. Chunki asliyatdagi reklama matnini mahalliy sharoitdagi xaridorlarning didiga moslashtirishga to‘g‘ri keladi. Bu jarayonda tarjimonga maksimal ekvivalentlar tanlashdan, asliyatdagi pragmatik potensialdan ya’ni, pragmatik salohiyatdan voz kechishga to‘g‘ri keladi.

Tarjimonning pragmatik vazifasi asliyatning kommunikativ holatlardagi o‘ziga xosliklarni qayta yaratish bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Kommunikativ faoliyat turli xildagi bilimlarga ega bo‘lishni talab qiladi, bulardan, masalan, lisoniy bilim til tizimi tuzilishi bilan bog‘liq bo‘lsa, qomusiy bilim esa voqelikni aks ettiradi va nihoyat, interaktiv bilim o‘zaro munosabat asosida turgan, ijtimoiy guruh uchun umumiyl bo‘lgan qoidalar to‘plamini bilishni taqozo etadi.

Shunday malakaga ega bo‘lmagan shaxs muloqotda hech qanday samaraga erisha olmaydi. Nutqiy muloqotda axborot uzatish «yuki», so‘zsiz, lisoniy birliklar «yelkasi»ga tushsa o‘sha lisoniy birliklar «yelkasi»dagi axborotni retseptorga to‘g‘ri yetkazish tarjimon zimmasidagi yukdir, ammo shaxslararo munosabat normasini, milliy- madaniy qadriyatlar tizimini egallamasdan turib, bu vazifani to‘laqonli amalga oshirishning imkonini yo‘q.

So‘zlovchi va tinglovchi munosabati nutqiy muloqot sharoitida yuzaga keladi, nutqiy harakat muloqot matnini talab qiladi va shu muloqot kontekstida mazmunga ega bo‘ladi. Muloqot yuzaga kelishi uchun muhit bo‘lishi darkor. Muhit, o‘z navbatida, ijtimoiy xususiyatga ega bo‘lib, u ijtimoiy qatlam, guruhning madaniyati bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Ushbu guruhdagilar har xil anglashilmovchiliklar, ma’noviy ikkiyoqlamalik, noaniqliklarni bartaraf etish imkonini beradigan umumiy bilim zahirasiga hamda muloqotning muvaffaqiyatini ta’minlovchi qoidalardan foydalanish malakasiga ega bo‘lishadi.

Muloqotdoshlarning bir-birini tushunishi lisoniy kommunikatsianing asosiy shartidir. Tarjimonning o‘sha kommunikatsiya shartini anglashi esa tarjimada pragmatik salohiyatni ifodalash imkonini beradi. Masalan, «Choy tugabdi», «Sovuq» jumlalarini «Choy damla», «Issiqroq kiyin» yoki «Eshikni yop» kabi mazmunlarida anglash uchun o‘zaro umumiy va oldindan ma’lum bo‘lgan ma’lumotga ega bo‘lish kerak. Ammo bunday holatda «orqa fon» da turadigan ma’no o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi, balki ma’lum bir muloqot davomida yoki kontekstda shakllanadi.

Pragmatik effektga erishish asosida muloqot ishtirokchilarining bir-birlarini o‘zaro tushunishlari yotadi. Muloqot ishtirokchilarining bir-birlarini tushunishning asosiy va bosh sharti bu lingvistik bilimlarga ega bo‘lishdir.

Nutqiy ma’lumot tarjimada pragmatik salohiyatni aks ettirishining yana birmuhim sharti bu nutq faoliyatining ichki holatini (kim – qayerda – qachon – nima haqida – kimga – nima uchun) bilishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: «Ma’naviyat», 2008. – 8-bet.
2. Karimov I. A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – Toshkent: «O’zbekiston», 2009. – 5-bet.
3. Chang, N.F. (1996): “Towards a better general theory of equivalent effect” in Babel. No.42 vol.pp.1-17.
4. Kwofie, E. (1999): “On the relationship of translator to linguistics and stylistics” in Eureka, vol.13, June, pp.40-50.
5. Lawal, B. et al. (1996): “A pragmatic study of selected pairs of Yoruba proverbs” in Journal of Pragmatics, p. 652.
6. Lederer, M. (1986): “Implicite et explicite” in Selescovitch and Lederer: Interpreter pour traduire, Paris: Didier Eruditioin,pp.37-71.
7. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent, 2005. – 60-93bet.
8. Stalnaker R. Pragmatic presupposition. In: Semantics and Philosophy. - New York, 1974.-P. 197-214.
9. Salomov G’. Tarjima tashvishlari. – Toshkent, G’. G’ulom nashriyoti, 1983. 192-bet.
10. Salomov G’, Komilov N. Tarjimon mahorati. – Toshkent, «Fan». 1979. 196-bet.
11. Safarov Sh. Nutqning etnosotsiopragmatik tahlili asoslari. – Samarqand, 2007. – 18-19-bet.
12. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008. – 40-41-bet.
13. Susov.1990. - 125-126-bet; Suxachev. 2003.-, 50-53-bet.
14. Turaboyeva R.A. Ingliz tilidan o’zbek tiliga tarjimalarda pragmatikaning lingvistik ahamiyati. - «O’zbek tili va adabiyoti», Toshkent, 1979, №5, 64-65-bet.
15. Авербух К. Я., М. О. Карпова. Лексические и фразеологические аспекты перевода - М., Академия, 2009. - 174 с.

16. Азнаурова Е. С. Прагматика художественного слова. – Ташкент, 1988. – 7с.
17. Алексеева, И. С. Введение в переводоведение: учебное пособие. – 2-е изд., М. : Академия, 2006. – 348 с.
18. Арутюнова Н.Д. Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16: «Лингвистическая прагматика». - М.: Прогресс, 1985. -3-42с.
19. Баженова И.С. Емоции, прагматика, текст. М.: Издательство «Менеджер», 2003. - 392 с.
20. Бархударов, Л. С. Язык и перевод : Вопросы общей и частной теории перевода. – 3-е изд. – М., Издательство ЛКИ, 2010. – 240 с.
21. Грайс Г.П. Логика и речевое общение. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16: «Лингвистическая прагматика». — М.: Прогресс, 1985. - 217-237с.
22. Дроздова Т.В. Предпонимание в процессе понимания научного текста. Лексика в разных типах дискурса. М., 2003. -60-68 с.
23. Добровольский Д.О. Семантика идиом как переводческая проблема. Перевод и лингвистика текста. М.: ВСП, 1994.- 96-104 с.
24. Дорохова Ю.Е. Взаимодействие текстовых факторов и словарных соответствий при выборе переводческого эквивалента: Дис. канд. филол. наук. - М., 2002.- 173 с.
25. Комиссаров. В. Н Лингвистика перевода : Монография – 3-е изд. – 1980. – 167с.
26. Комиссаров. В. Н. Слово о переводе (Очерк лингвистического учения о переводе). - М., Междунар. отношения, 1973. – 143-bet.
27. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для институтов и факультетов иностр. яз. - М., 1990. – 209-bet
28. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.

29. Латышев Л. К. Технология перевода. Уч. пособие по подготовке переводчиков. – М.: ТЕЗАУРУС, 2000. – 280с.
30. Левицкий В. В. К вопросу о структуре лексического значения. Значение и его вариирование в тексте. – Волгоград, 1987. – С. 36-46. М., ЛИБРОКОМ, 2009. – 167 с.
31. Миньяр-Белоручев Р.К. Лингвистика перевода // Перевод и лингвистика текста. М.: ВСП, 1994. 136-143 с.
32. Моррис Ч.У. Основания теории знаков. Пер. с англ. Семиотика / Сост., вступ. статья и общ. ред. Ю.С. Степанова. М.: Радуга, 1983. 37-89 с.
33. Найдов. Б. П. Ещё раз о прагматическом аспекте лексического значения. – Исследования по романской и германской филологии. – Киев, 1977. – 15-бет.
34. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
35. Семенов, А. Л. Основы общей теории перевода и переводческой деятельности: учеб. пособие. - М. : Академия, 2008. - 160 с.
36. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М.: 1983.- 197 с.
37. Швейцер А.Д. Сосиолингвистические основы теории перевода. Вопр. языкознания. – 1985. – № 5. – С.15-23

Badiiy asarlar

38. Abdullayev F. Hikoyalar. - Т., 1955. – 59б.
39. Drayzer T. Jenni Gerhardt. Ruschadan E.Nosirov tarjimasi.Toshkent, «Yosh gvardiya», 1982.(367 s)
40. London J. Love of life.- London - Metripolitan. - 1905. – 90б.
41. Twain M. 'Pudd'nhead Wilson. – New York, 1988. – 340 р.
42. Джэк Лондон собрание сочинений., Том-5; Библиотека «Огонек» Издательство «Правда» - Москва, 1961. – 261с.
43. Драйзер Т. Джени Герхардт. Перевод с анг. Н.Галь и М.Лорие. Москва, «Художественная литература», 1982. - 302 б.

Lug'atlar

44. Античная культура. Литература, театр, искусство, философия, наука: Словарь-справочник. Под ред. В.Н. Ярхо. - М., Высшая школа, 1995. - 383 с.
45. Арутюнова Н.Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярсева. М.: Совецкая енциклопедия, 1990. - 136-137 с.
46. Арутюнова Н.Д. Прагматика. "Лингвистический энциклопедический словарь". Гл. ред. В.Н. Ярсева. М.: Совецкая енциклопедия, 1990. - 389-390 с.
46. Гак В.Г. Высказывание "Лингвистический энциклопедический словарь". Гл. ред. В.Н. Ярсева. М.: Совецкая енциклопедия, 1990. - С.90.
47. Л. Л. Нелюбин. Толковый переводческий словарь. 6-е изд. – М., Флинта: Наука, 2009. – 320 с.
48. Longman Dictionary of Contemporary English. – London: Longman, 1997. – 1229 p.
49. The Concise Oxford Dictionary, sixth edition. - Oxford: Oxford University Press, 1996. - 916 p. (COD)
50. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. – New York, 1996.

Internet materiallari:

51. http://www.volsu.ru/RES_C/VGI/nauchnye/autoreferat_dissertaciya/rytsareva-ru-autoreferat.pdf
52. <http://www.hi-edu.ru/ebooks2/xbook095/01/index.html>
53. http://az.lib.ru/o/ostrowskij_a_n/text_0320.shtml
54. http://docs.moodle.org/22/en/Forum_module

ARALASHKURGAN

(Erkin A'zam)

When the message was carried that the little daughter of the visitor was bitten by a dog of the boss, we sat in self-made chaykhana at gate in a country inhabited file and were cut in cards. Yes that you speak, when? After all this creature for a minute does not cease to bark, when she had time to close jaws?

All were captured by indignation.

- A disgrace! A uniform disgrace! - non-staff correspondent E.Safarov jumped from a place. - Well it is necessary, the child of the poor visitor! It is necessary to write! Also I will write!

- Sit down it, brother, - its aksakal calmed. - then write. By the way, you already, apparently, made such attempt? At first let's all discuss. According to traditions.

To live by tradition - credo of the aksakal, therefore he applies for domination and likes to teach people.

- With this creature it is necessary to finish, differently will be to nobody of rest, - the driver - the trucker told. - I will finish off her! The main thing - to find akonit!

- You travel the world, unless for you a problem to find a pinch akonita or arsenic?

Words of the candidate of science caused immemorial discontent in the senior lecturer:

- Strange you argue, the colleague. Akonit - in Eskidzhuva! That there only is not present! Yes if want, to you there and a camel about a pin head find! You will think, akonit - however, it is possible and to manage without him - enough needle ordinary! It is necessary to get mixed up only her in dough or to thrust in crude meat.

- Oh-it! And as to it to a beast you will approach! - the candidate of science frightened.

- Do not fuss, brothers, it is reconciliatory the aksakal told. First of all, let's consult to the boss. According to tradition.

- About what it you consult? - Important sitting shopkeeper was indignant. Today he was in low spirits - to him refused licensing for a small little shop in a file about which he planned a year. According to the zealous official of licence service, is more useless, you see to name a nice name of sultan Ulugbeka from great Timur's dynasty any small shop if it there was a supermarket - another matter! And that the shopkeeper repeated that call Ulugbekom its own son, touched nobody. And here still doubtful domination waved, for which he applies also. - ask the owner, whether it is possible to lull its dog akonitom or a needle?!

- Your way, leaves, we such fools, yes? - The elder gave up as a bad job as if shaking from an absent hem a dust, and left chaykhana, thereby as though showing that leaves members of trade union, no, more likely, amicable mahallah, without the head-leader.

- This person - the spy of the boss! - after him the shopkeeper grumbled.

- What injustice! - it was not appeased, as that and non-staff activity, radetel demanded E.Safarov's justice. - the Poor child of unfortunate parents! Besides visitors, without a residence permit!

- Also do not speak! The poor fellow the father to support the family as you will look, with a bag on a shoulder, on foot, - that on a market, from a market. One contains a family, and works only as the watchman in sanatorium. Whence at him to be to superfluous copeck? And to doctors - pay!

Who, whence, as as gets too was a theme of our conversation.

- And why him name the visitor? Whence he in general undertook? - The driver-trucker started talking.

- And goodness knows, likely, arrived from apart in the general car, here and nicknamed so, - the senior lecturer told, being and itself not from radical local residents. - if want to know, all of us here visitors, my brother, - philosophically noticed: - Visitors in this world.

At this time, as though overheard conversation behind a fencing, in collars there was a visitor. He has not known about happened yet, therefore went, as always, slowly, slightly stooped, with a bag on a shoulder. All suddenly pricked up the ears. But nobody dared also words to utter. And what here you will tell? As details happened are not up to the end clear yet. Probably, the dog only frightened the little girl. And then, after all for a bad message "suyunchi" you will not demand. Here he now arrives home, ears all hears and about all learns that here a head to fool.

Overtaken with chaykhana, the visitor for a minute lowered a bag on the earth, greeted and, charging with him again a shoulder, potopal further. Always so: greets and passes by. Here than year he already is more lives here, and in life mahallah does not participate. And however, to him and not before participation - the visitor, in a word. He, of course, poor, unfortunate, and lives in a smart private residence. Speak, him

The rich relative holding a high post in republican Office of Public Prosecutor lodged there as blind. By the way, in a file this house not unique, is a lot of such private residences: someone lives in them only just for show, the true owner in the afternoon with fire will not find. Also it is necessary, at such undersized ordinary-looking person three - one another krashe - daughters, and from them without mind all unmarried guys of a file. And on you, on ordinary from beauties the beloved dog of the boss attacked! It is visible, the father as soon as entered into the house, caused "first aid": soon at file gate the familiar siren was distributed, and by chaykhana slipped "Damas" equipped under an ambulance. He dived into a lane and very soon came up therefrom. Lateral glasses of the car have been curtained, therefore, that there inside, it was impossible to make out. While in chaykhana interest to an event was heated, a lane left gathered somewhere and in view of that dressed up wife of the shopkeeper. The husband, on purpose to scold a way cutting to her, soon brought in a question exciting us some clearness. As now it was found out, it appears, the boss, certainly for a payment, charged to the visitor needing money to look after the house and, undoubtedly, behind this not stopping for a minute a wolfhound. The poor girl, as it was visible, went to throw to him scraps, and when entered for a fencing, the nasty dog broke loose and directly seized her teeth. In what place? Also do not ask! After all the girl, speak, below a belt.

- Well, here! - ardent E.Safarov jumped from a place. To a retirement the non-staff correspondent taught in initial classes of school, to it congenital irascibility increased, and he became nervous enough. - it

is impossible to look at it indifferently, companions, it is necessary to take necessary measures immediately! I - will write! You will think, the heads! The same real disgrace!

The company which was under impression became agitated. Now had no time for gambling. In a shower of everyone ripened the vague protest against injustice, but nobody knew, what exactly needs to be undertaken.

- If I do not find today akonit, consider that you here any more do not see me! - the driver-trucker, slightly guyly in a fit of temper threw that drives mostly far from native places.

- Instead of competing ahead of time for a place of head in a file, would solve better a question with a dog, - the candidate of science unexpectedly softly said. - let's make so: who solves a question with a dog, to that and to predominate - we put forward and we vote!

The offer sounded as the order: all suddenly became silent and one after another left chaykhana.

* * *

"We" - under E.Safarova's formulation are we, "representatives here of these people".

Correctly our correspondent is speaking: who, if not the people the former, trade-union leader - the aksakal or the non-staff correspondent let not popular, but E.Safarov's multipage newspaper (so he signs the correspondence); two candidates of science (one of them the senior lecturer); the driver-trucker who is travelling about almost all over the world, the businessman inspired by new time, striving to open shops everywhere where to him likes, and many other things?!

In self-made chaykhana "representatives of these people" gather on Saturdays and Sundays, or at midday, or in the evening to play in cards, more often in "fool".

When the shopkeeper enters game, small rates become. The aksakal who is considered as "old resident" of a file, brings in a plate fruit or grapes from the garden. Tea bear serially, from the nearest houses where there live in the neighbourhood two candidates of science. After checks of "points" the shopkeeper coming back from a city, passing by on red "Damase", throws pair of bottles of it that was giving a hot potion. Then, already in house clothes, with tomatoes and cucumbers in hands, joins the company. Well than not chaykhana, let even without official registration!

In the course of game talked of sundry matters. And always speech comes about indistinct prospect of a file: about its registration as mahallah, gardening; an accomplishment future chaykhana - it would be necessary to construct pavilion near to the present trestle bed. So it so but who will do it all? Well, well, registration mahallah it is possible to charge to the non-staff correspondent: the person he quick, at him a ready pen and to talk he mastak. And in other questions to whom for support to address? Listen, and our boss?! He though is not cut with us in cards, and after all guessed to put up walls and to put metal gate at an input in an inhabited file. It is necessary to arise in a file to a problem with gas, light or other questions demanding expenses as he there and then, without asking on details at sent to bring him up to date, climbs in a pocket behind money! Yes, whatever you may say, and the person is noble! Here only his dog ... bothered all, the beast does not resemble the owner! But, as they say, you like plov to eat, love also a smoke from

kizyaka! Well, we suffer ... it is possible to tell, already got used. Yes what there to speak, it is necessary to stop for a minute to this bark, and it seems already that something does not suffice! It is possible to tell, the dog bark - an original ornament of our file!

All right, wants to bark - let barks, wants to growl - let growls. The dog should bark - in it and her mission consists. It and is good - time restless, the stranger does not dare here to be put. Let to itself barks! So it so, but ...

At last conversation passes to the basic theme. The file name as future mahallah by itself is clear - Aralashkurgan, here the main thing that the establishment confirming him did not object; all right, and whom we select head mahallah? A question is out of date! And here the company, began to hesitate, breaks up on two groups. Trumps, jokers, hearts, peaks, clubs - all mixes up and gets confused. Game by itself stops, and that begins obvious veiled verbal fight between knowing vital traditions and not able easy to live if does not teach, the aksakal and the hero of our time the businessman. One flaunts the experience of the head, another the accumulation growing in the safe. And what we? We are spectators, we - not supporters of a revenge, and observers. Actually to all of us it is equal. We - the simple people, what from us to take??!

The businessman combating against the aksakal burdened with experience, skilfully uses advanced forms of an intrigue corresponding to time - inspecting a magnificent trestle bed, continually strokes its painted lattices. The wooden trestle bed is improbably great and strong, all in a carving and patterns - ancient, majestic. He was dragged hardly here by eight persons. From the frontier thrown rest house. More truly, threw through a concrete fencing. He stood broken, peeled in one of overgrown corners there is well-groomed park. About existence he the first was learnt by the driver-trucker. It appears, after tiresome trips to hot summer days he ran from the noisy madcaps in this thrown sanatorium park and slept off on a trestle bed in a shade and a cool. The former trade-union figure - the aksakal was the initiator of transfer to the order of the working people of this ownerless subject, certainly, radetel the people. Other cares were incurred, in turn, by the businessman. Under its vigilant control the ancient trestle bed has been restored and twice covered by a paint of turquoise colour. And here, have a look, not the heap of pieces of wood necessary to anybody costs changed, as if the found market kind a dun racer to whom the nasty jade who has visited hands of the gipsy turns. By an impudent recognition of "the main controller", on this business left half-cubic metre of a pure tree and six Finnish paints. The sense of these expenses approximately meant: "Well, and what you enclosed in this business, the avaricious aksakal?"

Aralash qo'rg'on (Erkin A'zam)

Musofirning o'rtancha qizini Kattakonning kuchugi qopgani xabari kelganda, biz qo'rg'on og'zidagi qo'l bola choyxonamizda qartabozlik bilan mashg'ul edik.

Ie, qachon? Qanday qilib? O'sal emasmikan? Hamma taajjubda: jonivorning jag'i bir zum timmagan edi-ku, akillay turib ham qopar ekanmi?

Hamma birdan g'azabga mindi.

— Bedodlik! Borib turgan bedodlik bu! — dedi jamoatchi muxbir. Safar o'rnidan sapchib. — Bir bechora

musofirning bolasini-ya! Yozish kerak! Yozaman!

— O’tiring, inim, — deya uni bosib qo‘ydi oqsoqol. — Keyin yozarsiz. Darvoqe, bir urinib ham ko‘ruvdingiz shekilli? Avval bunday bir maslahatini qilaylik. Qoidasi shu.

U har ishning qonun-qoidasini biladi, shuning uchun ham oqsoqollikka da’vogar. Masalan, «Mana shu ariq» deb gap boshlasangiz, «Ariqlik-ka-ku arig‘-a, lekin ichida suv ham oqadi-da» degan qabilda aql o‘rgatishni yaxshi ko‘radi.

— Buni bir balo qilmasak, tinchlik yo‘q, akaxonlar, — dedi daydi shopir. — O’zim o‘ldiraman! Kuchala topsam, bas!

— Shaharma-shahar yurasiz, bir chimdim kuchala yoki margimush qahat bo‘ptimi?!

Fan nomzodining bu gapiga dotsentning azaliy g‘ayirligi qo‘zidi:

— Tavba! Kuchala ana — Eskijo‘vada! Surmaning suyug‘iyu ignaning teshigidan o‘tgan tuyagacha topiladi! Kuchala shart ekanmi, jimgiloqdek keladigan igna ham kifoya-ku! Bir changal xamir yo bir tuyur go‘shtga joylabgina!

— Voy, voy, oldin u kasofatga yaqin borishni ayting! — deya vahima qildi fan nomzodi.

— Hovliqmanglar, birodarlar, — dedi doimiy murosasoz oqsoqol. — Avval Kattakonning oldilaridan bir o‘taylik. Qoidasi.

— Nima deb o‘tasiz u kishimning oldilaridan? — dedi sipo o‘tirgan do‘kondor ensasi qotib. Bugun uning ishi yurishmagan — bir yillik mo‘ljali amalga oshmay, qo‘rg‘onda ikir-chikir do‘koncha ochishga doir qog‘ozlari atama ulashuvchi idoradan yana qaytgan, jamoatchilik asosida javlon uradigan ezmaroq alloma «Hemiri bir attorlikka Temurxon naslidan bo‘lmish sulton Ulug‘bekning muborak nomini qo‘ymoq — gunohi azim, supermarket ochsangiz, ana unda o‘ylab ko‘rarmiz», deya dilini xufton qilgan edi; «Kenja o‘g‘limning oti — Ulug‘bek» degan vaj-korsoni xisobga olinmadi. Bu yokda esa, hali dargumon yotgan oqsoqollik dastmoyasiga u ham da’vogar. — Xo‘sh, itingizga kuchala yo igna berib o‘ldirsak maylimi, deb so‘raysizmi?

— Shunchalik nodon ekanmiz-da, a? — dedi oqsoqol pinhona raqibiga oshkora o‘grayib. So‘ng asli yo‘q etagini qoqqandek qo‘l siltab chorpojadan tushdi-da, kasaba uyushmasi a’zolari, yo‘g‘-e, ahil mahalla ahlini bebosh-etakchisiz qoldirib, hovlisiga qarab jo‘nadi.

O‘zini o‘zi saylagan oqsoqolning ztak silkib ketishi — arazi chorpojadagilarni hovurdan tushirmadi.

— Kattakonning shpioni bu odam! — deb qo‘ydi uning ortidan do‘kondor.

— Qandoq bedodlig-a! — derdi kasbi yuzasidan hamadolattalab E.Safar fig‘oni oshib. —

Sho‘rlilikning bolasi!

— Boz ustiga, musofir bo‘lsa!

— Shuni ayting! Ota bolam-chaqam deb ertayu kech to‘rva ko‘tarib poy-piyoda bozorga qatnagani qatnagan. O‘zi bor-yo‘g‘i manovi sanatoriya qorovul. Pulni qayoqdan toparkan-a?

Kimning qayoqdan nimani qanday topishi ham bizning mavzumiz zdi.

— O‘zi shu odam nega musofir? Qay go‘rdan kelgan? — deb qoldi daydi shopir.

— Kim bilsin, biror poyiz-moyizga osilib kelgan-da, keyin musofir atalib ketgandir, — dedi o‘zi ham

asli allaqayoqlik bo‘lgan dotsent. — U yog‘ini so‘rasangiz, hammamiz ham musofirmiz, og‘ayni. — Keyin alohida bir ta’kid bilan qo‘shib qo‘ydi: — Bu dunyoda.

Xuddi devor ortida turib bu gap-so‘zlarni eshitgandek, shu payt qo‘rg‘on darvozasi og‘zida musofirning o‘zi ko‘rindi. Bo‘lgan kor-holdan bexabar, odatdagidek, yelkasida bozorto‘rva, parvoyi falak, munkaygancha lo‘killab kelyapti.

Hamma birdan hushyor tortdi. Lekin hech kim og‘iz ochib churq etmasdi. Nima desin? Hali hodisaning tafsiloti aniq emas. Balki, kuchuk anchayin bir hamla qilgandir o‘quvchi qizga, qo‘rqiqtgandir, xolos. Noxush gapga suyunchi olib nima zaril? Mana, o‘zi hozir uyiga boradi, eshitadi, xabar topadi, vassalom.

Chorpoyaga yondosh kelganda yukini yerga qo‘yib, musofir biz tarafga bir ta’zim qildiyu yana to‘rvasini yelkalab qo‘rg‘on oralay yo‘rtib ketdi.

Hamisha shunday: salomini beradi-da, o‘tadi-ketadi. Ko‘chib kelganiga bir yillardan oshgan, ammo mahallaga aralashmaydi. Aralashgulik holi ham yo‘q — musofir-da.

O‘zi bir g‘arib musofir-u, ajabtovur koshonada yashaydi. Aytishlaricha, kattaroq lavozimda o‘tirgan prokuror qarindoshining pinhona hovlisini yomon ko‘zlardan qo‘riqlash uchun atay ko‘chib kelgan bu yerga. Qaydam, qo‘rg‘onda bunaqa hovli-joy yagona emas: kimdir-birov nomigagina yashab turadi, asl egasini esa dunyoga jar solib axtarganda ham topolmaysiz!

Qarang, shunday ko‘rimsiz, pachoqqina odamning husnda biri biridan ziyoda uch qizi borki, qo‘rg‘ondagi jami bo‘zbola shularga oshiqu shaydo! Mana, endi o‘sha qurmagurlarning o‘rtanchasiga Kattakonning arzanda iti chang solib o‘tiribdi!

Ota boriboq qo‘ng‘iroq qilgan shekilli, bir mahal qo‘rg‘on darvozasida «Tez yordam» moshinasi paydo bo‘ldi. U chorpoya yonidan shuvillab o‘tib bog‘ko‘chaga sho‘ng‘idiyu hayal o‘tmay iziga qaytdi. Moshinaning yon derazalariga oq parda tutilgan, ichida kimlar borligini ko‘rib bo‘lmas edi.

Davrada hodisaning tafsilotiga qiziqish kuchayib turganda do‘kondorning qayoqqadir otlangan yasan-tusan xotini o‘tib qoldi. Tergamoq uchun uning yo‘lini to‘sib chiqqan er qaytib kelib, masalaga uncha-muncha oydinlik kiritdi.

Endi ma’lum bo‘lishicha, kamxarj qo‘lga ul-bul berib, albatta, Kattakon hovlisini qo‘riqlashni, tabiiyki, anovi jag‘ing tinmagur la‘natiga ham ovqat-povqat tashlab turishni musofirga topshirib qo‘ygan ekan. Qiz sho‘rlik suyak-puyak ko‘tarib borsa, ko‘cha bo‘yidagi panjara bilan o‘ralgan bog‘chada bog‘log‘liq yotgan kasofat yechilib ketganmi, g‘ippa tish solibdi! Qaeriga? Ishkal, ishkal. Harholda, qiz bola, nozikroq joyi emish.

— Obbo-o! — Otashin E.Safar sakrab joyidan turdi. Nafaqaga chiqqunicha jamoatchi muxbir maktabda boshlang‘ich sinflarga dars bergen, bunga tug‘ma jizzakiligi ham qo‘shilib, xiyla asabiy bo‘lib kolgan edi. — Bu ishga endi ko‘z yumib bo‘lmaydi, o‘rtoqlar, darhol bir chorasini ko‘rishimiz kerak! Men — yozaman! Kattakon bo‘lsa — o‘ziga! Bu nima bedodlik, axir?!

Davra ahli battar mutaassir bo‘lib, junbushga keldi. Endi qartabozlikka ham xush qolmagan edi. Barchaning ko‘nglida mubham bir isyon hissi alangalanar, lekin aniq nima qilmoq kerakligini hech kim

bilmas edi.

— Bugunoq kuchala topmasam, meni bu davrada qaytib ko‘rmaysizlar! — deb yubordi olis manzillarda chambarak aylantirib yuraverish jabridan chapaniroq bo‘lib ketgan daydi shopir. — Aytib bo‘ladimi, bizdayam churvaqadan uch-to‘rttasi bor!

— Halitdan oqsoqollik talashguncha, manovi kuchuk masalasini hal qilishni o‘ylash kerak, — dedi tabiatan muloyimroq fan nomzodi kutilmaganda. — Kelinglar, kimki shu kuchukni bir yoqli qilsa — o‘sha bizga oqsoqol, o‘shani saylaymiz! Gap shu!

Hukmdek yangragan bu gapdan hamma lol, birin-ketin chorpoyni tark etdik.

* * *

«Biz» deganimiz — biz, E.Safarning ta’biricha, «mana shu xalqning bir bo‘lagi». Muxbirimiz to‘g‘ri aytadi: sobiq kasaba uyushmasi arbobi — oqsoqol, negadir kamdan-kam odam o‘qiydigan sersahifa gazetaning jamoatchi muxbiri E.Safar (xat-xabarlari shunday imzo bilan chiqadi), ikki nafar fan nomzodi (biri dotsent), «uch-to‘rt churvaqa»siga rizq qidirib yurt kezadigan daydi shopir, yangi zamondan ruhlanib, ko‘zi tushgan joyda do‘kon ochishni maqsad qilgan do‘kondor va hokazolar — xalq bo‘lmay nima?! Biz shanba-yakshanba kunlari goh choshgoh, goh oqshom chog‘i mana shu qo‘lbola choyxonamizda to‘planib qartabozlik qilamiz: «durak», «pirra» deganday. Do‘kondor aralashib qolganda o‘rtaga pul-mul ham tikiladi. Mahallamizning to‘ng‘ich fuqarolaridan hisoblangan oqsoqol sermeva hovlisidan bir likob olma yo uch-to‘rt bosh uzum ko‘tarib keladi. Choy ko‘pincha yaqinroq manzildan — yonma-yon yashaydigan ikki fan zahmatkashining uyidan chiqadi. Galma-gal. Qip-qizil «Damaz»ida shahardagi «to‘chka»laridan xabar olib qaytgan do‘kondor yonimizdan o‘tayotib bir-ikki shisha anovi sabildan tashlab ketadi. Keyin pomidor-bodring ko‘tarib xonaki kiyimda o‘zi ham safimizga qo‘shiladi. Hali ro‘yxatdan o‘tmagan bo‘lsa-da, bippabinoyi, beminnatgina choyxona!

O‘yin asnosi undan-bundan gurung ketadi. Asosan, qo‘rg‘onimizni tezroq mahalla sifatida rasmiylashtirish, choyxonamizni epaqaga solib, atrofini obodonlashtirish, iloji bo‘lsa, kelajakda yoniga ixchamroq bir hujra ham qo‘shish kabi hozircha xom xayollar. Xo‘s, kim qiladi bu yumushlarni? Mahallani ro‘yxatdan o‘tkazishni-ku muxbirimizga yuklasak bo‘ladi: tilli-jag‘li, qo‘lida qalami bor, o‘zi ham chaqqongina. Boshqa masalalarda kimdan imdad so‘rash kerak? Ie, Kattakonimiz-chi! Bizga qo‘shilib qarta o‘ynamasa ham, o‘zidan bilib, mana, qo‘rg‘onning og‘zini ikki yondan silliq g‘isht bilan bejirim qilib ko‘tarib, gajakdor temir qopqa o‘rnatib berdi-ku, bu yog‘iga ham qarab turmas! Mahallada elektr, gaz yo telefonga aloqador nimaiki muammo yoki chiqim bo‘lsa — doim shu odam balogardon.

Dalolat qilib borgan oqsoqolimizdan surishtirib ham o‘tirmay, darrov cho‘ntak kavlaydi. Ha-a, nimasini aytasiz, zo‘r odam, olijanob! Faqat shu kuchugi bezor qildi-da, it egasiga o‘xshamas ekan. Iya, oshini yeganingizdan keyin o‘chog‘ining tutuniga ham chidaysiz-da, bratan! Chidaymiz, chidaymiz, quloqlar ham o‘rganib qoldi o‘zi. Shugina bir zum akillashdan to‘xtasa, nimasinidir yo‘qtoganga o‘xshaydi odam. Bu ham mahallaning bir fayzi-da. Mayli, akillasa — akillayversin, vovullasa — vovullayversin. Kuchuk bo‘lgandan keyin akillaydi-da — vazifasi. Qaytaga yaxshi — zamon qaltis, har xil yot nusxa bu yoqlarga doriyolmaydi. Akillasin! Shunday deysiz-u, ammo rosa..

Nihoyat, asosiy masalaga o‘tiladi. Mahallaning nomi-ku tayin — «Aralashqo‘rg‘on», bunga atama ulashuvchi anovi idora e’tiroz bildirmasa kerak; xo‘s, oqsoqollikka kimni saylaymiz? Ana shunda davra bir qalqib, ikki tarafga bo‘linadi. O’rtadagi ko‘ziru jo‘ker, chilligu tappon-mapponlar aralashib-chalkashib ketadi. O‘yin o‘z-o‘zidan barham topib, har ishning qoida-rasamadini biladigan, nimagadir rahbarlik qilmasa turolmaydigan oqsoqolimiz bilan davri kelib do‘kondor bo‘lgan qo‘snnimiz goh pinhona, goh oshkora cho‘qisha boshlaydi. Unisi rahbarlik tajribasini pesh qiladi, bunisi — temir sandiqqa bosayotgan sarmoyasini. Biz — tomoshabin, biz — muallaq bir tarafkash. Aslida, bizga baribir. Biz — oddiy xalq-da! Tajribakor oqsoqolga qarshi zamona zayliga mos ilg‘or fitna usullarini qo‘llab mohirona kurashayotgan do‘kondor dam-badam ko‘rkam chorpojaga ko‘z qirini tashlab, panjara bo‘yoqlarini silab-silab ko‘yadi. Chorpoya — benihoya kengish, bahaybat, baquvvat. Boz ustiga — naqshinkor, qadimiyl, shohona degulik. Buni chegaradoshimiz bo‘lmish tashlandiq dam olish uyidan yetti-sakkiz kishi arang ko‘tarib kelganmiz. To‘g‘rirog‘i, devordan oshirib olganmiz. Bepoyon bog‘ning shox-shabba bosgan xilvat bir go‘sasida oyoqlari sinib, bo‘yoqlari ko‘chib yotgan edi. Dastlab buning daragini keltirgan — daydi shopir. Toliquarli safarlardan qaytganida u churvaqalarining chug‘ur-chug‘uridan qochib temir-beton devordan lippa osharkanu soya-salqinda qiyshayib yotgan mana shu shaloq chorpojada uxlay-uxlay miriqib olar ekan. Bekor yotgan bu matohni mehnatkashlar tasarrufiga o‘tkazish tashabbuskori esa, tabiiyki, sobiq kasaba uyushmasining xalqparvar arbobi — oqsoqol edi. Qolgan dahmazalarni, o‘z navbatida, do‘kondor zimmasiga oldi. O’zi bosh bo‘lib chorpojani qayta ta’mirlatdi, ustma-ust ikki qatla zangori tusga bo‘yatdi. Qarabsizki, futur yetgan, yaroqsiz bir uyum yog‘och, bamisol, lo‘lilarning qo‘lidan o‘tib bozorga chiqqan qo‘tir-qirchang‘idan guldek samanga aylandi-qoldi. «Bosh usta»ning surbetlarcha pisandasiga ko‘ra, bu ishga yarim «ko‘ba» asil taxta, olti kilocha nemis bo‘yog‘i sarflanganmish. Qani, sendan nima chiqdi, mirquruq oqsoqol?